

κατασκευήν ὕδραγωγείου ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι κλασσικῆς ἐποχῆς ἔχοντες ἀσφαλῶς σχέσιν πρὸς τὰς δύο παρακειμένας ἀρχαίας κρήνας, αἵτινες ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶναι γνωσταί.

3. Εἰς τὰ χωρία Λευκτρον καὶ Στοῦπα εὐρέθησαν ἱκανῆς ἐκτάσεως ψηφιδωτὰ ρωμαϊκῶν χρόνων.

4. Β.Α. τῆς πόλεως τῆς Καλαμάτας εὐρέθη ἐντὸς πίθου τάφος ἡμικατεστραμμένος, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποῦ ὑπῆρχε χαλκοῦν ἀκέραιον γεωμετρικὸν ἱπάριον τῶν μέσων τοῦ 8ου αἰῶνος π.Χ.

5. Ἀνατολικῶς τῆς κοινότητος Μεθώνης, 4 χιλιόμετρα ἐκ ταύτης, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀρχαίας Φοινίκης, εὐρέθησαν εἰς θέσιν Ἄγατζαράκι, ἡ Παλιολοῦνι, δύο ρωμαϊκοὶ τάφοι περιέχοντες ἀγγεῖα, σιδηροῦν πέλεκυν καὶ μαχαιρίδιον.

6. Βορειοανατολικῶς τοῦ χωρίου Καρποφόρα εἰς τὸ μέγα γεωμετρικὸν νεκροταφεῖον, ἐπισημανθὲν ἤδη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἠρευνήθησαν ἐξ κιβωτιόσχημοι τάφοι ἐκτισμένοι διὰ «ξερολιθιάς», καὶ ἀπολήγοντες κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν εἰς ἀψίδα. Ἐξ αὐτῶν προέρχεται ἱκανὸς ἀριθμὸς πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων (οἶνοχοαί, ἀμφορεῖς κ.ἄ.), τὰ πλεῖστα ἀρίστης διατηρήσεως καὶ χαλκαὶ περόναι. Παρὰ τοὺς τάφους τούτους εὐρέθησαν ἕτεροι εἰς πίθους, περιέχοντες ὁμοίως πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα. Παρὰ τὸ αὐτὸ χωρίον καὶ ἐντὸς τῆς παρακειμένης δυτικῶς αὐτοῦ χαράδρας (Βαθύρεμα), κάτωθεν τοῦ κατὰ τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπισημανθέντος, εἰς θέσιν Νιχώρια, προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ, ἀνεσκάφη θαλαμοειδῆς τάφος. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς «ξερολιθιάς» τῆς εἰσόδου διεπιστώθη ὅτι ὁ τάφος ἦτο κατεχωσμένος ἐκ τῆς ὑποχωρησάσης ὀροφῆς αὐτοῦ. Οὗτος ἠρευνήθη κατὰ τὸ ἡμισυ μόνον, καὶ ἐκλείσθη ἐκ νέου, διὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἐρευνά του κατὰ τὸ προσεχές ἔτος. Τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς συγκεντρωθέντα εὐρήματα εἶναι ἀκέραια ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς μέχρι καὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἀνευ διακοπῆς· μερικά εἶναι ἀρίστης ποιότητος. Φαίνεται ὅτι εἰς τὸν τάφον αὐτὸν ἔχομεν λατρείαν ἀφηρωισμένου νεκροῦ.

7. Τὸ Μουσεῖον τῆς Πύλου ὀργανώθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Γεωργίου Παπαθανασοπούλου, μέχρι δὲ τῆς στιγμῆς ἐξετέθη ἡ πλουσία συλλογὴ χαλκογραφῶν τοῦ Γάλλου Φιλέλληνο^s René P^oyaux, ὡς καὶ ἐνθύμια τινὰ τοῦ Ἀγῶνος διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀνεξαρτησίαν (Πίν. 85 α, β). Ἦ ἐκθεσὶς εἰς τὰς λοιπὰς αἰθούσας τοῦ Μουσειοῦ συνεχίζεται.

Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

*

Μ Ε Σ Σ Η Ν Η

Εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσσήνην ἔσκαψεν ἡ Α.Ε. κατὰ μὲν τὸ 1895 διὰ τοῦ μακαρίτου Σοφούλη, κατὰ δὲ τὸ 1909 διὰ τοῦ ἀειμνήστου Γ. Οἰκονόμου. Κατὰ τὰς εἰρημένας ἀνασκαφὰς ἀπεκαλύφθη συγκρότημα ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν κατὰ παράταξιν μερῶν, ἦτοι: α. ἐκ μικροῦ θεάτρου, β. ἐξ ἐνδιαμέσου αἰθούσης μετ' ἐγκαρσίου τοίχου φέροντος τρεῖς θύρας καὶ γ. ἐκ μεγάλης τετραγώνου αἰθούσης. Τὸ ἀνωτέρω συγκρότημα ἐθεωρήθη περιέργως ὡς ἀνήκον εἰς ἓν καὶ μόνον κτήριο, τὸ ὑπὸ εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν μνημονευόμενον Συνέδριον.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Μεσσήνης ἐπανελήφθησαν, ἀπὸ τοῦ 1957 ἀνελλιπῶς μέχρι τοῦ 1960, διὰ τοῦ καθηγητοῦ Ὀρλάνδου, ὅστις ἀπαλλάξας τὰ παλαιότερον ἀποκαλυφθέντα κτήρια ἀπὸ τὴν καλύψασαν αὐτὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπίχωση, ἐξηκρίβωσεν ὅτι ταῦτα δὲν ἀπετέλουν μέρη ἐνὸς καὶ μόνου οἰκοδομήματος, ἀλλὰ τρία συνεχόμενα μὲν πρὸς ἄλληλα ἀλλ'ἰδιαίτερου ἑκάστον προορισμοῦ ἦτοι: τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν μικρὸν θεάτρον, τὸ μέσον πρόπυλον εἰσόδου εἰς τὴν δυτικῶς κειμένην Ἀγοράν, μόνον δὲ τὸ τρίτον ἦτο τὸ καθαυτὸ Συνέδριον. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ κ. Ὀρλάνδου καὶ ἐσχεδιάσθη λεπτομερῶς τὸ θεάτρον, τοῦ ὁποῦ τοῦ λάθινα ἐδάλια εἶχον φύγει ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς τῶν θέσεις καὶ ἀνετοποθετήθησαν εἰς αὐτάς. Ἐκαθαρίσθη ὡσαύτως ἡ ὀρχήστρα του, ἣτις εὐρέθη ἐστρωμένη διὰ πολυχρῶμων πλακιδίων.

Ἐμελετήθη κατόπιν τὸ γειτονικὸν πρόπυλον, ὅπερ διὰ τοίχου φέροντος 3 θύρας διηρεῖτο εἰς δύο μέρη: ἐν μικρότερον ἀνατολικόν, φέρον ἐμπρὸς πρόστασιν ἐκ δύο πεσσῶν μεταξὺ δύο παραστάδων (Πίν. 87 α) καὶ ἐν μεγαλύτερον δυτικόν, φέρον ἐπίσης πρὸς δυσμὰς πρόστασιν μετὰ δύο κορινθιακοὺς κίονας ἔχοντας κιονόκρανα κοσμούμενα διὰ Νικῶν.

Ἡ στάθμη τοῦ μὲν ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ προπύλου εὐρίσκετο εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀνατολικῶς τοῦ ὄλου συγκροτήματος εὐρισκομένης ὁδοῦ, ἐνῶ ἡ τοῦ δυτικοῦ τμήματος εὐρίσκετο πολὺ χαμηλότερον, ἦτοι εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς δυτικῶς τοῦ συγκροτήματος ἐκτεινομένης Ἀγορᾶς. Ἡ σχετικὴ διαφορὰ στάθμης δὲν ἐξηγοράζετο διὰ βαθμίδων, ὡς συμβαίνει π.χ. εἰς τὰ Προπύλαια τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ διὰ κεκλιμένου ἐπιπέδου διήκοντος ἀπὸ τοῦ θυραίου τοίχου πρὸς τὰ κάτω μέχρι τῆς ἐκ τῶν 2 κορινθιακῶν κίωνων προστάσεως. Ἡ στέγη ὁμοῦ τοῦ προπύλου θὰ ἦτο δικλινῆς καὶ ἐνιαία, τούτου δ' ἔνεκα τὰ μὲν στηρίγματα τῆς ἀνατολικῆς προστάσεως ἦσαν χαμηλοὶ πεσσοὶ

ἐνῶ τὰ τῆς δυτικῆς ἦσαν ὑψηλοὶ κορινθιακοὶ κίονες (Πίν. 86 α).

Τὸ τρίτον οἰκοδόμημα ἦτο βεβαίως τὸ Συνέδριον, διότι ἔχει τὸ τυπικὸν τετράγωνον σχέδιον τῶν βουλευτηρίων καὶ διότι περιεβάλλετο κατὰ τὰς 3 αὐτοῦ πλευρὰς ὑπὸ συνεχοῦς λιθίνου ἐδωλίου (Πίν. 87 β), ἄνωθεν τοῦ ὁποῦ ὑπῆρχον ὀρθοστάται στεφόμενοι ὑπὸ γείσου, τοῦ ὁποῦ εὐρέθησαν πλείονα τεμάχια. Ὑπὲρ τὸ γείσον τοῦτο θὰ ὑπῆρχον πιθανῶς κατὰ ρυθμικὰς ἀποστάσεις παραστάδες στηρίζουσαι θριγκὸν φθάνοντα μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς στέγης. Ἡ στέγη αὕτη θὰ ἦτο τετρακλινῆς στηριζομένη ἐπὶ 4 πιθανώτατα ἐσωτερικῶν στηριγμάτων, ἐν τῶν ὁποίων εὐρέθη κατὰ χώραν. Ἡ εἰσοδος εἰς τὸ Συνέδριον ἐγένετο ἀπὸ τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς διὰ δύο τριβήλων μετὰ κορινθιακῶν κίωνων (Πίν. 86 β). Τόσον ἡ παρουσία τοῦ προπίλου, ὅσον καὶ ἡ πρὸς δυσμὰς ὑπαρξίς θυρῶν καὶ τῶν τριῶν μνημονευθέντων οἰκοδομημάτων ὑπεδήλουν σαφῶς τὴν πρὸς δυσμὰς ὑπαρξίν μεγάλης αὐλῆς ἢ στοᾶς τὴν ὁποίαν καὶ ὄντως ἀπεκάλυψε τάφος ἀχθεῖσα πρὸς δυσμὰς καθέτως ἀπὸ τοῦ Δ. τοῖχου τοῦ συγκροτήματος. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα στοᾶ, πλάτους 4.50 μ., ἔφερε κίονας ἀπέχοντας ἀλλήλων κατὰ 4.80 μ., παρακολουθηθεῖσα δὲ ἀπεδείχθη ὅτι ἐκάμπτετο κατ' ὀρθὰς γωνίας πρὸς δυσμὰς. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ τῆς Ἀγορᾶς, ἢ πρὸς τὴν ὁποίαν εἰσοδος ἐγένετο διὰ τοῦ μνημονευθέντος προπίλου. Περαιτέρω σκαφὴ ἀπεκάλυψε ὀλόκληρον τὴν ἑκτασίν τῆς Ἀγορᾶς, ἥτις περιεβάλλετο καὶ κατὰ τὰς 4 αὐτῆς πλευρὰς ὑπὸ στοᾶν μὲ 14 μὲν κίονας ἐπὶ τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς, μὲ 13 δὲ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς, ἦτοι ἐν συνόλῳ 52. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τῆς ἀνατ. στοᾶς εὐρέθη, ἀκέφαλον δυστυχῶς καὶ ἄπου, ἄγαλμα φυσικοῦ μεγέθους Ἀπόλλωνος ἢ Διονύσου, καλῆς ἐργασίας, πιθανῶς τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος.

Συνεχισθεῖς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη ὀπισθεν μὲν τῆς νοτίας στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς τετράγωνον οἰκοδόμημα μετ' ἐσωτερικοῦ περιστυλίου καὶ ἄλλων διαμερισμάτων—πιθανῶς τὸ Πρυτανεῖον— πρὸς βορρᾶν δὲ ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τῆς Β. στοᾶς τῆς ἀγορᾶς, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα ὑψηλοτέρου ἀνδῆρου. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ ἀνδῆρου τούτου ἀπεκαλύφθησαν κατὰ σειράν: α. ὀρθογώνιος οἶκος φέρων ἐμπρὸς μὲν προστώον ἐκ δύο ἡμικίωνων ἐν παραστάσει, εἰς δὲ τὸ βάθος του βάθρον κολοσσαίου ἀγάλματος τοῦ ὁποῦ εὐρέθη ὁ ἕτερος τῶν ποδῶν καὶ οἱ 2 βραχίονες, β. στενὴ κλίμαξ ἀνάγουσα εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀνδῆρου καὶ γ. μνημειώδης κλίμαξ, πλάτους 7 μ., φέρουσα ἐπίσης πρόστασιν ἐκ δύο κορινθιακῶν

κίωνων καὶ ἀνάγουσα ὁμοίως εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀνδῆρου. Παρὰ τὸν ἕτερον τῶν κίωνων τῆς προστάσεως εὐρέθη κατὰ χώραν ἐπιγραφὴ ρωμ. χρόνων περιέχουσα κατάλογον εἰσφορῶν πρὸς ἐπισκευὴν διαφόρων κτηρίων καὶ ἀναφέρουσα ὅτι θὰ στηθῆ πρὸ τοῦ Σεβαστείου. Κατὰ ταῦτα ἡ κλίμαξ θὰ ἔφερεν ἄνω εἰς τὸ Σεβάστειον, ἦτοι εἰς οἰκοδόμημα λατρείας τῶν Σεβαστῶν Ῥωμαίων καيسάρων.

Ὅντως νεωτέρα σκαφὴ γενομένη εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀνδῆρου ἀπεκάλυψε δύο ἐκατέρωθεν τῆς κλίμακος κείμενα μεγάλα ὀρθογώνια κτήρια, τῶν ὁποίων ἐσώθησαν ἡ εὐθυνηρία καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτὴν ὀρθοστάται. Μεταξὺ δὲ τῶν 2 αὐτῶν κτηρίων ὑπῆρχε κατὰ προέκτασιν τοῦ πλατυσκάλου τῆς μνημονευθείσης κλίμακος προστώον ἐκ 4 κίωνων, τῶν ὁποίων εὐρέθη ὁ στυλοβάτης, φέρων σαφῆ τὰ ἴχνη τῶν βάσεων τῶν κίωνων. Τέλος, ἐναντι τοῦ Σεβαστείου καὶ περίπου παραλλήλως πρὸς αὐτὸ, ἐφάνη τὸ κάτω μέρος ἄλλου μεγάλου κτηρίου εἰς μίαν γωνίαν τοῦ ὁποῦ εὐρέθη κατὰ χώραν τὸ λίθινον παρὰ δεξιὰ στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων κεράμων λακωνικοῦ τύπου, τὸ τρίτον ἕως τώρα γνωστὸν γινόμενον παράδειγμα μετὰ τὰ τῆς Ἀσσοῦ καὶ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐσκαφῶν ἀνευρέθησαν καὶ τινες ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ἐξ ὧν μία ἀναφέρει τὸ ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἱερὸν τῆς Ἀθηναῖς Κυπαρισσίας, ἄλλη δὲ περιέχει δόγμα τῶν Συνέδρων πρὸς τιμὴν τοῦ «*Ταμίου καὶ ἀντιστρατήγου*» Ποπλίου Κορηλίου Σκιπίωνος.

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΟΤΗΣ

*

Π Υ Λ Ο Σ

THE PALACE OF NESTOR (1952-1959)

The "Palace of Nestor" was discovered in 1939 by a joint Hellenic-American expedition, in which the late K. Kourouniotis represented the Greek Archaeological Service and C. W. Blegen the University of Cincinnati. Kourouniotis had previously excavated two tholos tombs in the region north of the Bay of Navarino, and had observed traces of several others. We believed the tholoi to be royal tombs and conjectured that a palace might exist in the neighborhood. Trial trenches on a flattopped hill (Epano Englianos) some 4 km. south of the village of Chora in April 1939 revealed substantial remains of a Mycenaean palace of considerable size which was obviously a capital and administrative center, since it possessed an archives room that yielded more than 600

clay tablets inscribed in the Linear B script. Plans for a systematic excavation, beginning in 1940, were interrupted by the outbreak of World War II, and it was only in 1952 that the work could be resumed. Meanwhile Kourouniotis had died (1945) and Professor Sp. Marinatos was appointed as his successor. Marinatos suggested a division of responsibilities, preferring to investigate settlements and cemeteries in a broader area and leaving the palace to the Cincinnati contingent. This work has now continued in ten annual campaigns, usually of three months each, and the task is approaching completion.

The palace consists of a complex of four principal and several minor structures all of which were destroyed in a tremendous fire about 1200 B.C. The walls still stand in many places to a height of 1 m. or more; they were coated with plaster and in all important rooms bore frescoes. Floors were usually paved with stucco. Several stairways led to an upper story, now missing. The main building, approached through a propylon from the southeast, contains a court on which faced the megaron, with portico, vestibule and throne-room. In the latter stood four columns supporting a balcony and a clerestory, below which was a circular raised hearth, 4 m. in diameter. To the right beside the north wall was the place for the throne. The whole arrangement is like that at Mycenae and Tiryns. Corridors on each side of the throne room open into magazines and storerooms which also continue behind the great hall. Five pantries near the southwestern corner were found filled with pottery, mostly plain, including nearly 3,000 kylikes and between 3,000 and 4,000 vessels of other shapes, which chanced to be standing on the wooden shelves on the day of the great fire. Several oil magazines contained numerous jars in which oil had been kept. In the upper story were the domestic quarters and the sleeping rooms of the king and his family.

The southwestern building was also used for residential purposes. It was probably the first element of the palace to be built; and when superseded by the central building it continued to be used perhaps for the dowager queen or for the crown prince. This building also had an entrance hall with columns and to the southwest probably a throne room. This building had suffered much more damage than the others.

To the northeast is a fairly large structure with some seven rooms, presumably used as a palace workshop for repair of metal and leather goods. In the southern corner is apparently a small shrine facing a court in which stands a large block of poros coated with plaster and fresco, no doubt an altar.

Another fairly large building on the northwest, along the edge of the acropolis, was the wine magazine, in which were found remains of more than 30 wine jars arranged in rows.

The acropolis had in early Mycenaean times a circuit wall, but in the time of the palace of Late Mycenaean III there seems to have been no fortification wall. Below the acropolis on almost all sides was the lower town where the ordinary people lived, while the citadel was no doubt reserved for the ruler and his family.

CARL W. BLEGEN

*

THE PALACE OF NESTOR (1960)

From April 23 to August 1, 1960, the Archaeological Expedition of the University of Cincinnati continued its excavations in and around the Palace of Nestor, near the village of Chora in Western Messenia. The necessary funds were again generously provided by Professor and Mrs. W. T. Semple. Members of the staff were Elizabeth Blegen, Marion Rawson, Professor Mabel Lang, George Papathanasopoulos and myself. For many courtesies and valuable help we are much indebted to Dr. John Papadimitriou, Director of the Greek Archaeological Service and to Dr. Christos Karouzos, Director of the National Museum, as well as to Dr. Henry Robinson, Director, and to the other officers of the American School of Classical Studies at Athens. Only a small force of workmen was employed, ranging in number from ten to twenty-seven, with Dionysios Androutsakis as Foreman.

During May Dr. John Travlos, Architect of the American School of Classical Studies, joined us at Chora and made a fresh independent survey of the entire site, which forms the basis for a new plan of the whole acropolis and a new detailed plan of the palace complex (Plate 90). We are happy to express our warmest thanks to Dr. Travlos.

We are also deeply grateful to Miss Alison Frantz who spent three days with us in June, when all parts of the palace were fully exposed,

and took many new photographs, both general views and pictures of details.

Our major efforts in digging were directed along the southwestern edge of the acropolis where we endeavored to complete the clearing of the southwestern wing, which we believe to be the oldest element in the palace of Mycenaean III B. The building was found to extend more than 50 m. from northwest to southeast (Plate 88 b). In the northwestern part, excavated under the supervision of George Papatanasopoulos, the walls are well enough preserved to give a fairly clear plan (Plate 89 c) although much of the floor is missing, and it was not possible to settle the question raised last year whether the southwestern «Throne Room» originally had six or only four interior columns.

The southeastern part of the building, excavated under the direction of Mrs. Blegen, had been reduced to a confusing maze of partly demolished overlapping walls almost impossible to disentangle (Plate 88 a). The devastation seems to have been caused by one, or more probably, two successive disastrous fires in the Mycenaean Age and by subsequent systematic quarrying operations in search of building material, probably in Frankish, Venetian and Turkish times. Traces of three architectural phases in the remains of the building occupied in Mycenaean III B have been tentatively differentiated, and there are underlying walls of earlier Mycenaean date.

Among the various small objects recovered from the area of the Southwest Building are thirty fragments of inscribed tablets, thirteen clay sealings, whole or fragmentary, a few pieces of terracotta figurines and quadrupeds, many fragments of painted plaster, and much broken pottery.

Under the supervision of Miss Rawson two exploratory trenches were dug on a terrace between the southeastern border of the acropolis and the modern highway. They revealed, below an overlying deposit that contained pottery of the seventh century B.C., walls and floors of houses of Mycenaean III B, and it is clear that the lower town then extended around this side of the citadel.

Miss Rawson also carried out a thorough study of problems in some fifty different places here and there throughout the palace, cleaning, probing, digging, measuring, observing, describing and ascertaining facts which will be

indispensable in the preparation of the final publication of the palace. Wherever possible without doing damage to the floors, soundings were made, and in many areas, especially along the northwestern and southeastern edges of the building, vestiges of underlying structures were discovered (Plate 89 b).

The northeastern wall of the Palace Workshop was laid bare to its southeastern end, and the room it flanked was excavated. The floor had been worn away by erosion and the plow, but a burned deposit yielded many fragments of ivory, some of which bear incised decoration in a style not hitherto represented in the palace. A deposit of diminutive arrowheads of bronze came to light here, more than 500 in number.

Near the end of the aqueduct made of pi-shaped terracotta sections, which once brought water to the top of the ramp between the Central Building and the Workshop, part of a worked block of poros, plastered and painted on all four faces was lifted into upright position. It may perhaps have formed one side of a representation in stone of the horns of consecration (Plate 89 a).

Professor Mabel Lang during the season of 1960 finished cleaning all the fragments of frescoes found in earlier years that still awaited processing, and in addition she kept up with the current incoming material. Among the more interesting pieces cleaned this year she lists marine and hunting scenes from the inner portico of the Propylon; similar compositions, but in a different style, found in 1953 in Room 4, other fragments picturing comparable subjects from Room 21, with a dog like the one on the fresco from Tiryns. Remnants of other compositions, some found under the floor of Pottery storeroom 62 and others thrown away outside the northeast wall of the Northwest Oil Magazine preserve brightly painted spirals with rosettes at their centers, and in miniature style, against a blue ground, white horses, red men with spotted white tunics, and the head of a boar.

Miss Lang has now organized our whole collection of plaster and classified it all by place of discovery. She likewise cleaned and photographed all the clay sealings and fragments of inscribed clay tablets found in 1960, and she will publish the tablets with a commentary in Part II of the annual preliminary report.

Piet de Jong came to Chora on June third,

and in a fortnight's collaboration with Miss Lang worked out sketches for the reconstruction of many of the most important compositions among our frescoes. Called away by an emergency, he was obliged to defer the completion of his water colors to the later part of the summer.

The mending of our vast accumulation of broken pottery was continued for some weeks in May and June by Spyros Spyropoulos, technician of the Agora Excavations, who also put together the much damaged fragments and reconstructed a table of offerings, made of clay coated with stucco, which was found in 1952 standing on the floor beside the western column base in the Throne Room. Costas Pavlatos likewise mended many pots found in Pantry 62, his services during July being kindly lent us by Dr. N. Gialouris, Acting Ephor at Olympia.

Dr. Papadimitriou, Director of the Archaeological Service and Dr. Stikas, Director of Reconstruction of Ancient and Historical Monuments visited the excavations on July 13th. It had been decided by these Services to construct a protective roof over the Central Building of the Palace of Nestor, and a plan was worked out under the supervision of Dr. Stikas. In November the whole acropolis was enclosed within a durable wire fence and the erection of a house for a permanent guard was begun. Work on the roof of the Megaron was completed during the winter.

It had been our hope that we might be able in 1960 to complete the excavation of the palace. The extent and complexity of the remains brought to light along the southwestern border of the site, however, required much more time and labor than had been anticipated, and we have been obliged to make plans for a further campaign in 1961.

CARL W. BLEGEN

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΥΛΟΥ (1952-1960)

(Έλληνικός τομέας)

Ἡ ἐπανάληψις τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν εἰς τὴν Πύλον ἤρχισε κατὰ τὸ 1952. Ὁ ἀείμνηστος Κ. Κουρουνηιώτης δὲν ἐπέζησε τοῦ μεγάλου πολέμου, τὸ δὲ Ἀρχαιολ. Συμβούλιον, κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ Κουρουνηιώτου, ἀνέθηκε τὴν περαιτέρω διεξαγωγὴν τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν ὑποφαινόμενον. Τοῦ Ἀμερικανικοῦ τομέως αἱ ἐργασίαι ἤρχι-

σαν ἔκτοτε καὶ διευθύνονται μέχρι σήμερον διὰ τοῦ καθ. κ. Carl Blegen. Τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως τὰς δαπάνας ἀνέλαβεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν ἀνασκαφῶν ἦτο παρῶν καὶ ὁ καθ. κ. Γεώργιος Μυλωνᾶς.

Ἄμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἀνασκαφῶν ὁ κ. Blegen, ἐλευθερίως καὶ φιλοφρόνως, ἐδῆλωσεν εἰς τὸν ὑποφαινόμενον, ὅτι ἠδύνατο εἶτε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνασκαφὴν τμήματος τοῦ ἀνακτόρου εἶτε νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ παρακειμένου (πρὸς Α.) θολωτοῦ τάφου. Προετιμήθη ὁμοῦ, ὅπως ὀλόκληρον τὸ ἀνάκτορον ἀφεθῇ εἰς τὴν ἀνασκαφικὴν ἐρευναν τοῦ ἀνακαλύψαντος τοῦτο, ὁμοῦ μετὰ τῆς περιοχῆς του. Ὁ Ἑλληνικὸς τομέας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔθετο ἓνα δύσκολον σκοπὸν: τὴν διεξαγωγὴν προκαταρκτικῶν ἐρευνῶν εἰς ἐκτεταμένην κλίμακα ἀνά τὴν περιοχὴν τῆς ἄλλοτε «γαίης τῶν Πυλίων».

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι οὐδ' οἱ ἀρχαῖοι γεωγράφοι ἐγνώριζόν τι συγκεκριμένον περὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Νέστορος, ἐκ δὲ τῶν ἐννέα πόλεων αὐτοῦ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πρωτεύουσας Πύλου, οὐδὲ μίᾳ ἦτο γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς θέσις. Τὸ γεγονός τοῦτο συνεπάγεται σπουδαῖα προβλήματα, φιλολογικὰ κυρίως. Αἱ ἐρευναι τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως, ἀφότου μάλιστα ἐπετεύχθη ἡ ἀνάγνωσις τῶν πινακίδων τοῦ ἀνακτόρου, ἔνθα περιγράφονται πάλιν ἐννέα "πόλεις" ἢ ἐπαρχίαι, ἤρχισαν οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σταθερᾶς ἐπιδιώξεως: Ἐξακριβώσις, κατὰ τὸ δυνατόν, τῆς Ὀμηρικῆς καὶ τῆς Προομηρικῆς τοπογραφίας, ὡς ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μύθους καὶ εἰς τὰς πινακίδας. Ἡ μέθοδος ἦν ἠκόλουθήσαμεν ἦτο ἀπλὴ τὴν σκέψιν, ἀλλ' ὀλίγον δύσκολος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν, λόγῳ τεχνικῶν δυσχερειῶν. Ἀπεφασίσθη δηλαδὴ νὰ ἐρευνηθῇ κυρίως ἡ ἔκτασις τῶν νεκροπόλεων Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἥτις φυσικὰ ὑποδεικνύει καὶ τὴν ὑπαρξίν συνοικισμῶν. Ἄν ἀνευρίσκοντο καὶ τὰ ἔχνη τῶν συνοικισμῶν, ἠρευνῶντο καὶ ἐρευνῶνται καὶ ταῦτα, ἐφόσον τοῦτο καθίσταται δυνατόν, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ὅπως οὖν ἀκριβὴς εἰκὼν τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν. Θὰ εἶναι οὕτω δυνατόν, μετὰ τὰς σχετικὰς ἀπαλοτριώσεις καὶ λοιπὰς διατυπώσεις, ἢ προκαταρκτικὴ ἀνασκαφὴ νὰ μετατραπῇ εἰς ὀριστικὴν, παντοῦ ὅπου ἐφάνησαν ἢ θὰ φανοῦν σπουδαῖα ἔχνη. Φυσικῶς τῷ λόγῳ αἱ νεκροπόλεις, ἐφόσον ἀνακαλύπτονται, ἀνασκάπτονται πλήρως καὶ διὰ τὸν φόβον συλῆσεως καὶ διότι δὲν συνδέονται πρὸς προβλήματα ἀπαλοτριώσεων καὶ λοιπῶν μεγάλων δαπανῶν. Δέον ἴσως νὰ προστεθῇ, ὅτι, ὡς εἶναι φυσικόν, τὸ σχέδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ θέματα ἐφ' ὧν θὰ συνεχίσῃ τὴν ἐργασίαν καὶ ἡ ἐπο-

μένη γενεά, απαιτεί και σχετικήν ἐλευθερίαν δράσεως και ἐνότητα ἐπιστημονικοῦ προγράμματος. Οἱ ὄροι οὗτοι ὑπῆρχον μέχρι τοῦδε και ἐλπίζεται νὰ ὑπάρξουν ἀκόμη ἐπὶ τι διάστημα. Αἱ ἐξηγήσεις αὐταί εἶναι ἀναγκαῖον νὰ παρασχεθοῦν. Δὲν θὰ ἦτο δυνατόν, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἰχνῶν νὰ βαδίσῃ και τρίτον ἐπιτελεῖον, ἂν και ἀναμφιβόλως μετὰ σκοπῶν ἐξυπηρετήσεως τῆς κοινῆς ἐπιστήμης, χωρὶς νὰ δημιουργηθοῦν δυσχέρειαι ἐν τῇ διασταυρώσει τῶν βημάτων τῆς ἐρευνῆς.

Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐρευνῆς τοπικῶς θὰ ἦτο ὡσαύτως μέγα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἔρευναν, ἐφόσον ἡ Πυλῖακή περιοχή ὡς σύνολον μόνον δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ ἀπάντησιν εἰς τὰ τεθέντα προβλήματα.

Τὰ μέχρι τοῦδε δεδομένα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως κατέληξαν εἰς ἀποτελέσματα ἄκρως ἐναρρυντικά οὐ μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ἐδρημάτων, ἀλλὰ και ἀπὸ ἀπόψεως προόδου τῆς φιλολογικῆς ἐρευνῆς τῶν Ὀμηρικῶν και Προομηρικῶν προβλημάτων. Οἱ φιλόλογοι, διὰ τοῦτο, περιβάλλον τὰς γιγνομένας ἐν Πύλῳ ἐρεῖνας μετὰ διαφέροντος ἀδιαπτώτου, συντελοῦσης πρὸ παντὸς εἰς τοῦτο και τῆς ἀναγνώσεως τῆς Μυκηναϊκῆς γραφῆς. Κατωτέρω θὰ δώσωμεν βραχυτάτην εἰκόνα τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀνασκαφῶν ὡς και τῶν πρὸς ταύτας συνδεθέντων προβλημάτων. Αἱ ἐτήσια ἐκθέσεις δημοσιεύονται εἰς τὸ Ἔργον και τὰ Πρακτικά τῆς Ἄρχ. Ἐταιρείας και εἰς τὰ Χρονικά τῶν ξένων ἀρχαιολογικῶν περιοδικῶν. Ἐνίοτε ἐν εἰδικωτέραις μονογραφίαις ἐρευνῶνται ὠρισμένα προβλήματα.

Κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη (1952-54) ἠρευνήθη μεγάλη Μυκηναϊκὴ νεκρόπολις εἰς θέσιν Βολιμίδια, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς κομποπόλεως Χώρας. Πρὸκειται περὶ συστάδων (Πίν. 91 α-δ) θαλαμῶν τάφων ἐχόντων τοῦτο τὸ ἰδιαίτερον, ὅτι ἔχουσιν ὀξυκορυφούς κυκλικούς θαλάμους ὡς νὰ ἦσαν θολῶτοι τάφοι. Ἐπειδὴ ἀνήκουν εἰς τὴν πρῶτον Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν και δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι ἀκόμη και οἱ παλαιότατοι τῶν θολῶτων κτιστῶν τάφων προηγοῦνται χρονικῶς, γεννᾶται τὸ πρόβλημα, μήπως τοιοῦτοι θαλαμῶτοι τάφοι ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα τῶν θολῶτων. Οἱ τάφοι τῶν Βολιμιδιῶν ἐχρησιμοποιοῦντο μέχρι τῆς Μυκ. III Β ἐποχῆς και ἀραῖά εἶναι τὰ ὑστερώτερα Μυκηναϊκά ἴχνη. Εἶναι ὅμως σπουδαῖον, ὅτι ἐντὸς πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἡσκεῖτο ἐντατική ἢ λατρεία τῶν νεκρῶν ἀπὸ τῆς Γεωμετρικῆς μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς και πρῶτον Χριστιανικῆς ἐποχῆς. Δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι τοπικὸς μῦθος (Lokalsage) ἀνάλογος πρὸς τὸν τῶν Μυκηνῶν ἐδημιουργήθη και ἐδῶ. Κύριον δὲ πρόσωπον, φυσικὰ, πρέπει νὰ ἦτο ὁ Νέστωρ. Τὸν

τοπικὸν μῦθον τῶν Μυκηνῶν (περὶ τάφων τοῦ Ἁγαμέμνονος κλπ.) μᾶς διέσωσεν ὁ Πausanias, τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα ὁ Στράβων. Ἐξ ὀλίγων λέξεων, ἃς ἀναφέρει, συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ « Πύλος ἢ Παλαιά ». (Ὅρα τὸ ἄρθρον Palaiylos ἐν Das Altertum I, 1955, 140-163). Ταυτιστέα πρὸς τὴν Ρυ-γο τῶν πινακίδων (?). Πολίχνιον διετερεῖτο ἐνταῦθα μέχρι και τῆς Ρωμ. ἐποχῆς, ἐδρεθέντος και μικροῦ ὑποκαύστου (Πίν. 91 β). Κατὰ τὸ 1954 ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη περαιτέρω πρὸς Νότον και Ἄνατολάς, διαρκέσασα ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Ἦδη κατὰ τὸ 1954 ἐξηκριβώθησαν κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ἰκλαινα λειψανα σπουδαίου κτίσματος μετὰ κυκλωπεῖαν ἀναλημμάτων, διαπέδων και γραπτῶν ἐπιχρισμάτων ἐκ κονιάματος, ἀσαμίνθων κλπ. (ΥΕ III Α-Β). Συγχρόνως εὑρέθησαν πλησίον τοῦ χωρίου Παπούλια και Μυκηναϊκῆς (ὑστερωτέρας) ἐποχῆς θολῶτοι τάφοι και συγχρόνως ὁ σπουδαῖος τύμβος Ἁγίου Ἰωάννου. Εἶχε διάμετρον 13-14 και ὕψος 4-5 μέτρων— (Πίν. 92 β). Περιβάλλετο ὑπὸ στεφάνης πλακῶτων λίθων και ἔφερε πέριξ ταφᾶς ἐντὸς πίθων ἰδία, ὀριζοντίως κειμένων (Πίν. 92 γ), ἀλλὰ και ἐντὸς κιβωτοσχημῶν τάφων.

Τὸ κέντρον τοῦ τύμβου καταλάμβανε πεταλοειδὲς μικρὸν οἰκοδόμημα. Δὲν περιεῖχε ταφᾶς και δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κοινὴ κατοικία τῶν νεκρῶν. Μία μόνη στάμνος πληρὴ εὑρέθη εἰς τὸν τύμβον (ἐκτὸς τῶν πίθων φυσικὰ). Τοπολογικῶς τὸ ἄγγειον θὰ ἔπρεπε νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν προχωρημένην Πρωτοελλαδικὴν περίοδον. Πάντα ὅμως τὰ λοιπὰ στοιχεῖα (αὐτὸς οὗτος ὁ τύμβος, ἡ ταφὴ ἐντὸς πίθων, κιβωτόσχημοι λάκκοι, ἀπουσία κτερισμάτων, ἐν βέλος ὄψιαν οὐ σχήματος οὐρᾶς χελιδόνος εὑρέθεν ἐντὸς ἐνὸς πίθου και αὐτὸ τοῦτο τὸ πεταλοειδὲς κτίσμα) ἀνήκουν περισσότερον εἰς τὸ περιβάλλον τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Ἀκριβεστέρα χρονολόγησις θὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς σκαφῆς περαιτέρω τύμβων.

Κατὰ τὸ 1955 ἠρευνήθη μετὰ μεγάλῃς δυσκολίας (λόγῳ τῆς ἰλύος) τμήμα σηπαιαῖδους καταβόθρας ἐντὸς τῆς Χώρας, παρασχόν ὀλίγα δείγματα ὑστερονεολιθικῆς μαύρης στιλβωτῆς κεραμεικῆς. Ἡ ἔρευνα εἶτα ἐπεξετάθη πρὸς τὰ νοτιώτερα παράλια. Εἰς θέσιν Τραγᾶνα ἦσαν γνωστοὶ δύο θολῶτοι τάφοι. Τὴν θόλον τοῦ ἐνὸς εἶχεν ἀνασκάψει ὁ Κουρουνιώτης. Συνεπληρώθη και τοῦ δρόμου (Πίν. 92α) ἡ σκαφὴ και ἠρευνήθη ὀλόκληρος ὁ δεῦτερος τάφος. Ἀμφότεροι οἱ τάφοι προέρχονται ἐκ τῆς Μεσαίας Μυκηναϊκῆς περιόδου. Εὑρέθησαν δύο θησαυροὶ χαλκῶν σκευῶν (Πίν. 93 δ), διάφορα ὄπλα (λόγχοι και μάχαιραι

μετά σμιλευτής εν μέρει διακοσμήσεως), έπτά γλυπταί λίθοι, χρυσούν περιδέριον και άλλα μικρά άντικείμενα.

Τό 1956 ύπήρξεν έτος ίδιαιτέρως εύτυχές. Είς τήν Τραγάναν συνεπληρώθη ή σκαφή και σχεδιάσις τών τάφων και άνεξητήθησαν τά ίχνη του συνοικισμού, διότι οί τάφοι είναι σχεδόν βασιλικών διαστάσεων. Δυστυχώς επί του συνοικισμού έχει άνεγερθή τό σημερινόν χωρίον Τραγάνα και τά ίχνη τών Μυκηναϊκών κατοικιών μετά οικιακής άγράφου κεραμεικής άναφαίνονται τήδε κακεισε είς τās αύλάς τών οικιών και τās στενωπούς του χωρίου. Παρά τήν Β. τούτου πλευράν, είς θέσιν Βορούλια, άνεκαλύφθη μικρόν δωμάτιον μετά προεκτάσεως τών τοίχων πρός τήν Ν. ίδίως κατεύθυνσιν. 'Αλλ' ή καταφέρεια και ώς έκ τούτου ή διάβρωσις είναι τόσον μεγάλη, ώστε τά ίχνη είναι όλίγα και άσαφή. Είναι δυνατόν νά έπρόκειτο περί ύποστέγου ή ύποστέγων άπλών. Τό μικρόν δωμάτιον πάντως περιείχεν άποθηκευμένα παρ' άλληλα, έπαλληλας ή κατά μικράς σειράς, πολλές δεκάδας μικρών άγγείων (Πίν 93 α-γ). Κυρίως έπρόκειτο περί μονοχρόμων, άγράφων, χειροποίητων κυάθων. 'Ομοϋ μετ' αυτών έκείντο έλάχιστα γραπτά άμαυρόχρωμα άγγεία, σειρά ποτηρίων «Κεφτι» γραπτών και μετά μεσαίας άναγλύφου αύλακος (μίμησις μεταλλίνων) και έν μόνον σταμνοειδές άγγείον γραπτόν είς προχωρημένον πως ρυθμόν (δενδροειδές θέμα μέ φύλλα-ρακέττας). Τέλος όμοϋ έκείντο και αρκετά δστρακα θαλάσσια τρίτωνος. 'Αποθήκη πρός έξαγωγήν έμπορευσίμου ύλικού;

'Εκείθεν ή άνασκαφή μετετοπίσθη, παραλίως πάντοτε, περί τά 4 χιλ. νοτιώτερον, παρά τόν όρμον Βοϊδοκοιλιάς (πιθανώς ή άρχαία Βουφράς), ένθα ή περιοχή του κλασσικού Κορυφασίου (Πίν. 93 ζ).

'Εκεί, άνεσκάφη μικρός θολωτός τάφος, όστις είχεν ήδη κοπή είς δύο διά τάφρου άνοιγείσης είς 'Ελληνικούς χρόνους. Αίχμαί λιθίνων βελών και συντρίμματα πολυτίμων σκευών ώς και τινες χρυσαί ταινία μαρτυροϋν περί του άρχικού πλούτου του τάφου. 'Η κεραμική ήτο σπανία, προερχομένη έκ τής ύστάτης Μυκ. έποχής, ένθ' άφθονα ήσαν και τά ίχνη 'Ελληνικής έποχής.

'Εκείθεν ή άνασκαφή έξετάθη μεσογειότερον, παρά τό Μυρσινοχώριον. Είς θέσιν Ρούτση, 10 λεπτά πρός Β. του χωρίου, ήτο πρό πολλού γνωστός θολωτός τάφος, διότι είχε καταρρεύσει τό άνώτατον τμήμα τής θόλου του. Τρία άλλα τυμβοειδή ύψώματα άπεδείχθη ότι δέν εκρυπτον θολωτούς τάφους. Τό έν ήτο σωρός χαλίκων (έρμαξ) και τά δύο έτερα τύμβοι τής παλαιότερας

περιόδου του χαλκού. 'Η άνασκαφή Ρούτση άργανώθη άκριβώς, έπειδή ό ιδιοκτήτης του μεγίστου τών τύμβων είχε σκάψει τοϋτον λαθραίως. 'Ισχυρίζεται, ότι οϋδέν άπολύτως εύρεν, έχει δέ προφανώς δίκαιον, διότι ή άνασκαφή μας έκαθάρισε μέγαν κιβωτόσχημον τάφον μέ τό δάπεδον έστρωμένον έκ χαλίκων και όλίγα όστ'ά επί τούτου. 'Εκτός του τάφου εύρέθη όρθιος μικρός πίθος κακώς ώπτημένον πηλού. 'Ομοιος πίθος (ένταϋθα όμως ταφικός) έκείτο όριζοντίως είς τό κέντρον του έτέρου τύμβου, όστις και οϋτος είχε καταστραφή κατά τό ήμισυ πρό πολλού. 'Αμφότεροι έπομένως προέρχονται έκ ΠΕ/ΜΕ περιόδου.

'Ο θολωτός (Πίν. 94 α) τάφος (Ρούτση τάφος 1) έκαθαρίσθη και εύρέθη καλώς διατηρούμενος, αλλά σεσλημένος. Χαλκούδν τηγάνιον και δύο όμάδες πηλίνων άγγείων (ΥΕ II και ΥΕ III) όμοϋ μετά τινων χρυσών και άλλων μικρών άντικειμένων ήσαν τά κυριώτατα εύρήματα. Περιέργως ταφή πρωτοχριστιανικής έποχής έσημειώθη είς τόν δρόμον του τάφου τούτου (Πίν. 94 β).

'Εν τ'ω μεταξύ, ή ιδέα ή έκφρασθείσα ότι έν Μυκήναις οί θολωτοί τάφοι κείνται άνά όμάδας έκ τριών (Γέρας Κεραμοπούλλου, 86 και άλλα-χού) επανήρχετο έδω, ένθα οί τάφοι έφαινότο νά κείνται άνά ζεύγη (άνάκτορον 'Εγκλιανού, Τραγάνα, Παιπούλια). 'Ανεξητήθη διά τοϋτο και είς Ρούτση τυχόν δεϋτερος τάφος. 'Η έρευνα ήτο δύσκολος, διότι τό π'αν είχεν ίσοπεδωθή και ήδη καλύπτεται ύπό σταφιδαπέλων. 'Εβοήθησαν όμως αί παιδικαί άναμνήσεις του φύλακος Χ. Χριστοφιλοπούλου, όστις ένεθυμείτο εκεί που έλαφρόν τύμβον. Πράγματι, είς άπόστασιν όλίγων μόνον μέτρων από του τάφου 1 έκείτο ό τάφος 2, μικρότερος κατά τι (Πίν. 95 α) και προχειρότερον εκτισμένος (διάμ. 5 μ.). 'Ητο όμως μερικώς άσύλητος.

Είς τό δάπεδον είχε ταφή είς νεκρός (ό τελευταίος, άνήρ,) και έντός δύο λάκκων είχον ταφή έτεροι 5 ή 6 νεκροί (Πίν. 95 β). 'Ασύλητοι ήσαν μόνον ό νεκρός του δαπέδου και ό άνώτατος νεκρός του λάκκου 2. 'Η χρονολογία του τάφου είναι ή άρχή τής μεσαίας Μυκηναϊκής περιόδου (1500 - 1430 περίπου). 'Ο τάφος κατέρρευσεν αϊφνιδίως και έκτοτε έλησμονήθη, άν και επί τής κορυφής του έρειπίου φαίνεται νά έγινε θυσία ή θυσία κατά τήν 'Ελληνιστικήν περίοδον. 'Ο άμνητός ύπήρξε πλουσιώτατος (Πίν. 93 ε, 96 α, δ). Πέρι τά 40 μικρά και μεγάλα άγγεία, δωδεκάς χαλκών όπλων και σκευών, άργυροϋν ποτήριον, άντικείμενα έξ έλέφαντος, δύο περίπου δωδεκάδες σφραγίδων έκ χρυσοϋ και ήμιπολυτίμων λιθών, δύο έμπίεστα έγχειρίδια (τό έν διατηρεί τήν

χρυσοπένδυτον λαβήν), (Πίν. 96 α) και άλλα μικρά άντικειμενα. Δύο άνατολικοί κύλινδροι (σαρδίον και σαρδώνυχος) ώς και άραιοτάτος χρυσοπένδυτος πεπιεσμένος κύλινδρος έξ άραιοσ σαρδώνυχος είναι άξιοι ιδιαιτεράσ μνειασ, ώς και δύο ογκώδη περιδέραια έξ ήλέκτρου.

Κατά τό 1957 αί έργασιαί ύπήρξαν άκρωσ περιωρισμένα. Έστερωθή και έκαλύφθη διά στέγησ σκυροδέματοσ ό τάφοσ 1 και έν τώ μεταξύ άνεσκάφη ό δρόμοσ του τάφοσ 2. Έγένοντο ένδιαφέρουσαι παρατηρήσεισ ώσ πρόσ τήν μεταγενεστέραν διαρρύθμισιν των τάφων, ίνα δέχωνται άρμα ή άμαξαν έντόσ αυτών και ώσ πρόσ τάσ τελετάσ έντόσ του δρόμου του τάφοσ 2. Σφραγισ ή ψηφοσ έξ ήλέκτρου μετά διπλου τρήματοσ και άραιοσ γραπτόσ άμφορευσ (Πίν. 96 δ) ήσαν τά σπουδαιοτέρα κινητά εδρήματα.

Έν τώ μεταξύ είχαν πυκνωθή αί έργασιαί περι τήν νέαν έπιστήμην τήσ “Μυκηολογίασ” έπί τή βάσει τήσ άναγνώσεισ τήσ Μυκηναϊκήσ γραφήσ. Έπόμεινον ήτο να άναβίωση και έν των δυσκολωτέρων προβλημάτων του Όμηρικου ζητήματοσ, τό τήσ Όμηρικήσ Πύλου. Έργασιαί είχαν γραφή, παρά τήν άκρωσ συνετήν φειδώ αυτου τουτου του άνασκαφέωσ εις λόγουσ, διά να άποδείξουν ότι εις τό άνάκτορον Έγκλιανου δέον να άναγνωρισθί ή Πύλοσ του Νέστοροσ. Άλλοι απέκρουσαν τουτο ζωηρώσ. Ό Έλληνικόσ τομείοσ των άνασκαφών, συνεπήσ πρόσ τό άρχικόν πρόγραμμα, άνεζήτησε νέα πραγματικά στοιχεία διά τήσ έρεύνησ δύο νέων θέσειων, του Κορυφασίου και τήσ Κουκουνάρασ κατά τό 1958.

Πλησίον του Κορυφασίου, καλυπτομένου σήμερον ύπό του Ένετοτουρικου φρουριου Παλαιοκάστρου, είχαν ήδη άνακαλυφθί κατά τό 1956 ό μνημονευθείσ θολωτόσ τάφοσ. Είναι γνωστόν, ότι σχεδόν όμοθύμωσ ή κλασική παράδοσισ των Έλλήνων (ειδικώτερον : ή Άττική παράδοσισ) έποποθέτει τήν Πύλον του Νέστοροσ εις τό Κορυφάσιον. Εις τον Πausανίαν έπεδείχθη έντόσ μόν τήσ πόλεωσ τό σπήλαιον, ό τάφοσ και ό «οίκοσ» του Νέστοροσ, «όλίγον δέ άπωτέρω» τήσ πόλεωσ ό τάφοσ του Θρασυμήδουσ. Ό τάφοσ του 1956 συμφωνεί καλώσ πρόσ τήν περιγραφήν ταύτην. Άπεφασίσθη, όπωσ κατά τό 1958 έρευνηθί και τό Κορυφάσιον.

Η έρευνα ύπήρξε μάλλον άρνητική, άν και ή άνασκαφή, συνδεομένη πρόσ τεχνικάσ δυσκολιασ, δέν ύπήρξε τελειωτική. Πράγματι, στρώμα πάχουσ 4 μ. ρευστήσ άμμου καλύπτει τό κεντρικόν τμήμα του Κορυφασίου, ήτισ μόνον διά μηχανικών μέσων είναι δυνατόν να άπομακρυνθί άποτελεσματικώσ. Αί διεξαχθεΐσαι έρευναι έδειξαν άπλώσ, ότι εις

τά βαθύτατα στρώματα ύπάρχουν ίχνη άραιά τήσ Μυκηναϊκήσ περιόδου, άλλ' ούδέν ίχνοσ του “οίκου” και του “μνήματοσ” του Νέστοροσ (Paus. 4, 36, 2) εύρέθη. Μόνον τό σπήλαιον ύπάρχει εκεί, άμετακίνητον, όπερ εκ προγενεστέρων ήδη έρευνών είναι γνωστόν ότι περιέχει κεραμεικήν πασών των περιόδων (Πίν. 96 γ).

Υπολείπεται, ώσ έλέχθη, να έρευνηθί πληρέστερον τό Κορυφάσιον, ού ή έρευνα θέλει φωτίσει και ζητήματα τήσ κλασικήσ άρχαιότητοσ, των τε Μεσσηνιακών και του Πελοποννησιακου πολέμου. Υπολείπεται εισέτι, να εύρεθί ό δεύτεροσ θολωτόσ τάφοσ κατά τον άνωτέρω θεσπισθέντα κανόνα και όστισ πιθανόν να ήτο ό άποδιδόμενοσ εις τον Νέστορα. Πάντωσ ή σκαπάνη δέν έδειξε τι άποφασιστικόν, τό όποιον να άποδεικνύη όνωσ τό Κορυφάσιον ώσ τήν πόλιν του Νέστοροσ ή τουλάχιστον Μυκηναϊκήν πόλιν.

Έκείθεν ή έρευνα έστράφη πρόσ τήν Κουκουνάρα. Τουτο είναι τό όνομα του σημερινου χωριου, τό όποιον κείται πλησίον περιοχήσ ύδατοβριθουσ, συνδένδρου και γεμούσησ από βαθείασ χαράδρασ. Μάσ παρεκίνησε να μεταβώμεν εκεί ή παρουσία μερικών ΥΕ ΙΙΙΑ όστράκων προερχομένων εκ τινουσ κρημουσ και ή άπλή πιθανότησ, ότι ήτο δυνατόν να ταυτισθί πρόσ τήν τοποθεσίαν Κα-ρα-δο-ρο, Χάραδροσ, των πινακίδων του άνακτορου. Η τοποθεσία απέχει 8 χλμ. (κατ' εύθειαν γραμμήν) πρόσ τά ΝΑ του άνακτορου.

Ευθύσ διά του πρώτου βλέματοσ καθίσταται άντιληπτόν, ότι πρόκειται περι ένδιαφέροντοσ Μυκηναϊκου κέντρου. Κατά τήν πρώτην έπίσκεψιν, ήδη προτου άφιπεύσω (δρόμοσ δέν ύπήρχεν άκόμη και μετέβην δι' ίππου), διεκρίνον τον πρώτον τύμβον, ύπό τον όποιον εκρύπτετο θολωτόσ τάφοσ. Έν συνεχεία ούχι όλιγώτεροι των έξ άλλων τύμβων έταυτίσθησαν τή βοηθεία των έντοπίων κατοίκων.

Έν τώ κέντρω τήσ περιοχήσ ύπάρχει μικρόσ έπίπεδοσ χώροσ, όστισ περιβάλλεται πανταχόθεν ύπό βαθειών και άποτόμων χαραδρών, με μίαν μόνην πρόσβασιν. Έκείθεν προήρχοντο τά μνημονευθέντα όστρακα. Πράγματι ή προκαταρκτική έρευνα απέδειξε, ότι τό Καταραχάκι (τουτο είναι τό όνομα), ήτο μικρά φυσική άκρόπολισ, κρύπτουσα καμυλόγραμμον οικόδόμημα, λείψανα περαιτέρω κτισμάτων και βάσεισ κιόνων. Άνήκουσι δέ ταυτα εις περίοδον πρώιμον (περι τό 1500), (Πίν. 97 δ).

Αί περαιτέρω άνασκαφαί του 1958 και 1959 συνεκεντρώθησαν εκεί. Έπτά θολωτοί τάφοι άνεσκάφησαν και άλλοι έταυτίσθησαν. Εις εκ των άπομεινόντων τύμβων άπεδείχθη ότι εκρυπτε τρείσ

όμοιο πολύ μικρούς και προχείρους θολωτούς τάφους (διάμ. 3 μ. ή κατά τι ὀλιγώτερον), θά ἔλεγε τις μᾶλλον περιβόλους, πτωχοῦς εἰς κτερίσματα καὶ ἀνήκοντας εἰς τοὺς ὑστάτους Μυκ. ἢ καὶ μεταβατικούς χρόνους.

Οἱ ὑπόλοιποι θολωτοὶ τάφοι ἦσαν τῆς κατηγορίας τῶν ἀνηκόντων εἰς πρίγκιπας ἢ μικροτέρους βασιλεῖς (διάμ. θόλου 5-6 μέτρων). Ὁ περισσότερο ἐνδιαφέρων ἐκ πάντων ἦτο ὁ τάφος Γουβαλάρη 1, ὅστις παρουσίασεν ἐντακτικά καὶ διδακτικά τὰ ἴχνη τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν (Πίν. 96 β) καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν. Ἐκ τῶν νεκρῶν τούτων (τῶν Μυκηναϊκῶν δηλαδή) ἐλάχιστα πολύτιμα ἀντικείμενα διεσώθησαν, εὐρέθη ὅμως σειρὰ ὠραίων ἢ ἄλλως ἐνδιαφερόντων ἀγγείων, ἀπὸ τῆς πρώιμου περιόδου τοῦ Ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ μέχρι τοῦ λεγομένου «Ζωγραφικοῦ ρυθμοῦ» (Pictorial Style) τῆς III A καὶ B ἐποχῆς. Ἡ ἔρευνα εἰς τὴν Κουκουνάραν θά συνεχισθῆ εἰσέτι, διότι πρέπει κυρίως νὰ ἀπαλλοτριωθῆ καὶ νὰ ἀνασκαφῆ πλήρως τὸ Καταραχάκι.

Μία τοῦλάχιστον λογικὴ καὶ πιθανὴ σκέψις εἶναι, ὅτι ἡ προφανὴς σπουδαία περιοχὴ, ἦτις εἰς τὰς πινακίδας λέγεται Pa-ki-ja-pi-ja (Σφαγιανία) εἶναι ἡ ἔκτασις ἀπέναντι τῆς βραδύτερου νήσου Σφακτηρίας, (ἦτις παραδίδεται καὶ ὡς Σφαγία). Τοῦτο ὠδήγησεν εἰς νέαν ἔρευναν τῆς περιοχῆς τῆς Κουκουνάρας, κυρίως πρὸς Δ. τοῦ χωρίου. Νέον συγκρότημα ἀνεφάνη ἐκεῖ μετὰ πολλῶν δωματίων, πηλίνων λουτήρων (ἀσαμίνθων) καὶ πίθων (Πίν. 97 β-γ). Πολλὰ ἄλλα ἴχνη ὅς καὶ περαιτέρω θολωτοὶ τάφοι ἐσημειώθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σπουδαίας ταύτης κορυφογραμμῆς, ἦτις δεσπόζει τῆς θαλάσσης.

Ἀρχομένου τοῦ 1960 εἶχον διαμορφωθῆ τὰ σχετικὰ προβλήματα τῆς πυλιακῆς τοπογραφίας ὡς ἀκολούθως: Ἡ συζήτησις περὶ τὸ θέμα τῆς Πύλου τοῦ Νέστορος παραμένει πάντοτε προβληματικὴ, τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ E. Meyer ἐν RE ὑποστηρίζοντος ἐντόνως τὴν ἄποψιν τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Dörpfeld περὶ Τριφυλιακῆς Πύλου. Ἡ μελέτη τῶν πινακίδων ἀφ' ἑτέρου ἀπέδιδε τινα ὀνόματα δυνάμενα νὰ ταυτισθοῦν πρὸς πόλεις τοῦ Νέστορος (A-ri-u-Αἶψυ, E-re-i-Ἐλος), κυρίως ὅμως τὸ ὄνομα τῆς Κυπαρισσίας ἐμφανίζεται ὡς βέβαιον τοπογραφικὸν σημεῖον. Συγχρόνως ἀναφέρεται ἐν τοπωνύμιον (A-i-ko-ra), τὸ ὅποιον θεωρεῖται ἐξεχούσης συνοριακῆς σημασίας, ὥστε διάφοροι ἄλλαι τοποθεσίαι νὰ χαρακτηρίζονται ὡς κείμεναι «πέρα» καὶ «δεῦρο» τούτου¹.

1. Πρέπει νὰ σημειώσω ἐνταῦθα, ὅτι ἐνεφανίσθη ἐν τῷ μεταξὺ νεώτερα πραγματεῖα τοῦ ζητήματος τούτου ὑπὸ τοῦ

Φυσικὸν ἦτο, ἡ τοποθεσία αὕτη, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπαρχούσης παραδόσεως, νὰ συνδεθῆ πρὸς τὸν μόνον τόπον τὸν φέροντα ὄμοιον ὄνομα, ἦτοι τὸ ὄρος Αἰγαλέον, (εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὀπίου, ὡς ἀνωτέρω ἤδη ἀνεπτύχθη, ἔκειτο κατὰ τὸν Γεωγράφον ἢ «Πύλος ἢ παλαιά»). Ἄν τὸ Αἰκορα μεταφρασθῆ κάπως ὡς Αἰγῶλα (πβ. τὸν μυθολογικὸν Αἰγῶλιον) θά εἶχομεν ἀντιστοίχως πόλεις ἢ μέρη τῆς Πύλου χαρακτηριζόμενα ὡς «δευροαιγῶλαία» καὶ «περαιαιγῶλαία», ἅτινα μετὰ λογικῆς πιθανότητος θά ἐσήμαιον «ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαλέου» καὶ «πέραν τοῦ Αἰγαλέου». Δυσκολία, φυσικὰ, πάντοτε ὑπάρχουν. Ὅσοῦδήποτε, ὁ Ἑλληνικὸς τομεὺς ἐνόμισε σκόπιμον, ὅπως κατὰ τὸ 1960 κατευθύνῃ τὴν ἔρευναν καὶ πέραν, ἦτοι πρὸς Βορρᾶν τοῦ Αἰγαλέου, πάντοτε ἐπ' ἐλπίδι προσκομίσεως πραγματικῶν στοιχείων εἰς τὰ τοπογραφικὰ προβλήματα.

Ἡ ἔρευνα τοῦ 1960 ὑπῆρξε πέραν πάσης προσδοκίας καρποφόρος, ἐφ' ᾧ καὶ ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ 1961. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι διὰ βραχυτάτων τὰ ἀκόλουθα: Περὶ τὰ 6,5 χιλ. γεωγραφικῆς ἀποστάσεως πρὸς Α. τῆς Κυπαρισσίας (25 χιλ. πρὸς Β. τοῦ ἀνακτορίου τοῦ Ἐγκλιανοῦ) ἀνεκαλύφθη ἐνδιαφέρον Ὑστερομυκηναϊκὸν κέντρον (Πίν. 97 ε). Ὁ χθαμαλὸς λοφίσκος λέγεται χαρακτηριστικῶς Ἑλληνικὸ καὶ κεῖται πλησίον τοῦ χωρίου Μουριατάδα. Ἦδη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐφαίνοντο σημαντικὰ τμήματα Κυκλωπειῶν τειχῶν (Πίν. 97 α, ε), ἀναλημμάτων καὶ πύργου. Ἠρκεσεν ἔρευνα ὀλίγων ἡμερῶν, διὰ νὰ διαπιστωθῆ ἐπὶ τῆς κορυφῆς μὲν τοῦ λόφου (Πίν. 97 ε) μικρὸν ἀνάκτορον μετὰ δαπέδου ἐκ κονιάματος, εἰς δὲ τὰς πλαγιάς μεγάλα οἰκοδομήματα, ἐκτισμένα ἐν μέρει διὰ πελωρίων λίθων κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον. Ἐν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων εἶναι μεγαροειδοῦς τύπου μετὰ τεσσάρων κίωνων εἰς τὴν κυρίαν αἴθουσαν, ἄνευ ὅμως ἴχνους ἐστίας (Πίν. 98 α). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀνεσκάφη καὶ ὁ θολωτός

καθ. L. Palmer εἰς τὸ ἐσχάτως ἐμφανισθὲν βιβλίον τοῦ Myscenaean and Minoan (1961, σ. 82 ἐξ.). Κατ' αὐτὸν αἱ "Ἐννέα" πόλεις τῶν πινακίδων ἀνήκουσιν εἰς τὴν μίαν καὶ αἱ "Ἐπτὰ" εἰς τὴν ἑτέραν περιοχὴν ἐκατέρωθεν τοῦ Αἰκορα, τὸ ὅποιον θεωρεῖ νουπήν γραμμὴν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τέμνουσαν εἰς δύο τὴν Δυτικὴν Μεσσηνίαν, μέ νοτιώτατον σημεῖον τὸ ἀκρωτήριον Ἀκρίταν. Ἐκεῖ τοποθετεῖ περαιτέρω τὰς "Ἐννέα" καὶ τὰς "Ἐπτὰ" κατὰ ὀριζμήνην σειρὰν, ὥστε αἱ δύο νοτιώταται Rijo καὶ Erei δίδουν τὰς χεῖρας ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀκρίτα. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ὀξυνοστάτη καὶ ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐμφανίζεται πολὺ ὄρατα. Εἶναι ὅμως συνθετικὴ ἐργασία τοῦ γραφείου καὶ ἐπόμενον εἶναι οἱ ἐργασόμενοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀνασκαφῶν νὰ βλέπουν τὰ πράγματα ἄλλως. Χρειάζεται πολλὴ ἔρευνα ἀκόμη, περισσότερο τοπογραφικὴ ἐπὶ τόπου, καὶ τότε μόνον ἡ συνθετικὴ ἔρευνα τοῦ γραφείου θά δυνηθῆ νὰ βαδίσῃ ἀσφαλέστερον.

τάφος του τοπικού άρχοντος (Πίν. 98 β). Επί τη βάσει των μέχρι τούδε παρατηρήσεων όλόκληρον το πόλισμα του Έλληνικού χρονολογείται εκ της έσχάτης περιόδου (Μυκ. III Β-С).

Μόλις 4 χιλ. βορειότερον ρέει έξ Α. πρὸς Δ. ὁ Κυπαρισσῆεις ποταμὸς (σήμερον Ἄρκαδιανός). Ἐπί τῆς ἀρ. τούτου ὄχθης, περὶ τὰ 4,5 χιλ. πρὸ τῶν ἐκβολῶν, ὑψοῦται λόφος ἀπότομος πανταχόθεν, πλὴν μιᾶς ὁμαλῆς προσβάσεως ἀπὸ Νότου (Πίν. 98 γ). Σήμερον καλεῖται Περιστεριά, κατὰ δὲ τὴν ἀρχαιότητα εἰς λιαν ἰσχυρὸς δυνάστης ἐβασίλευσεν ἐκεῖ. Ὁ πελώριος θολωτὸς τάφος του εἶναι ἐφάμιλλος τῶν τάφων τῶν Μυκηθῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ. Ἐχει ψευδοῖσόδομον πρόσοψιν ἐκ πάρου λίθου μετὰ δύο λατομικῶν σημείων εἰς τὴν ἀρ. παραστάδα τῆς εἰσόδου, ἣτις ἔχει ὕψος 5.10 καὶ πλάτος 2,20 μ., ἡ δὲ διάμετρος τῆς θόλου μετρεῖ 12.10 μ. Ὁ τάφος — (Πίν. 98 δ), ὅστις δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι πλήρως, διατηρεῖτο μέχρι τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ὀρθίος καὶ προσιτός, διότι λείψανα λατρείας τῶν νεκρῶν διεπιστώθησαν ἐντὸς τῆς θόλου. Ἡ κατάρρευσις ὑπῆρξε πιθανῶς αἰφνιδία λόγῳ σεισμοῦ καὶ πάντες οἱ λίθοι τῆς θολώσεως συνέπεσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου.

Περὶ τὰ 80 μ. πρὸς ΝΔ διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς δευτέρου θολωτοῦ τάφου (Πίν. 99 α) κατὰ τι μικροτέρου, ὅστις γειτονεῖ πρὸς πελώριον καμπυλόγραμμον κτίσμα διαμέτρου μείζονος 25 καὶ πάχους τοίχων 2 μέτρων. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ κτίσματος καὶ τοῦ προορισμοῦ του (Πίν. 99 γ) οὐδὲν εἰσέτι εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ. Οἱ δύο τάφοι ἐκτίσθησαν περὶ τὸ 1500, τῆς αὐτῆς δὲ καὶ ἔτι προηματέρας περιόδου (ἀμαυρόχρωμος κεραμεικῆ) εἶναι τὰ ἐρεῖπια μικροτέρων κατοικιῶν, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν τὸν λόφον. Ἡ ζωὴ ὅμως διατηρήθη ἐκεῖ τοῦλάχιστον μέχρι τῆς Μυκ. III Β ἐποχῆς (περὶ τὸ 1300/1250) καὶ ἴσως καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου ὑπῆρχεν ἐκεῖ μικρὸς συνοικισμός. Πάντως ἡσκεῖτο λατρεία τῶν νεκρῶν ἐντὸς τοῦ μεγάλου τάφου (Πίν. 99 δ), τοῦτο ὅμως ἐπέφερε καὶ τὴν πλήρη τούτου σύλησιν.

Ταῦτα εἶναι ἐν συνόψει τὰ ἀνασκαφικὰ ἀποτελέσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως. Τὰ θεωρητικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον τοῦ παρόντος. Ἄρκει διὰ τοῦτο νὰ σημειωθῆ ἀπλῶς, ὅτι διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως ἐδείχθη, ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Πύλου εἶναι ἀκμαϊότατον καὶ πυκνῶς κατοικημένον κέντρον, ὑπολειπόμενον μόνον τῶν Μυκηθῶν εἰς δύναμιν καὶ πλοῦτον. Εἶναι ἄρα ἱστορικῶς ἀξιοπίστοι αἱ ἀναμνήσεις τοῦ Ἐπους, κατ' ἄς μετὰ τὸν «Ἄγαμέμνονα» δεύτερος εἰς ἰσχὺν καὶ κύρος καταλέγεται ὁ «Νέστωρ».

Ἡ πυλιακὴ περιοχὴ παρουσιάζεται ἰδιαιτέρως ἀκμαία κατὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ κατὰ τὴν μεσαίαν, περίξ τοῦ 1400. Ἄπὸ Β. πρὸς Ν. σπουδαία κέντρα τότε εἶναι ὁ Κακόβατος, ἡ Περιστεριά, τὰ Βολιμίδια, (Παλαίπυλος), ἡ Τραγάνα καὶ ἡ Κουκουνάρα. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις εἶναι ἐμφανῆ ἀκόμη καὶ εἰς μικρότερα κέντρα μὴ βασιλικά, ὡς τοῦ Ρούτση ἢ τοῦ Κορυφασίου. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης χρονολογούνται αἱ πρῶται εὐρύτεραι ἐμπορικαὶ καὶ δὴ καὶ ἀποικιακαὶ δραστηριότητες πρὸς Κρήτην, Κύπρον, ὀλίγον δὲ βραδύτερον πρὸς Παμφυλίαν, Ἰονίους νήσους καὶ πρὸς Δ. μέχρι Σικελίας.

Κατὰ τὴν παλαιότεραν ταύτην περίοδον τὸ βάρος τῆς ὅλης περιοχῆς φαίνεται νὰ εἶναι πρὸς Βορρᾶν, μὲ μεγάλα κέντρα τὸν Κακόβατον καὶ, (ἔτι μεγαλύτερον), τὴν Περιστεριά. Αὕτη εἶναι τὸ σπουδαιότατον μέχρις ὥρας κέντρον τοῦ πρώιμου Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δυτ. Πελοπόννησον. Καὶ ταῦτα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἔπους, διότι εἰς τὴν Νεστορίδα καὶ τὴν Ἰλιάδα γενικῶς (πιθανώτατα δὲ καὶ τὴν Ὀδύσειαν) ὁ «Νέστωρ» ἐδρεῖται εἰς Τριφυλίαν καὶ Ἠλείαν, οὐ μακρὰν τοῦ Ἄλφειου, ὅστις ρέει «Πυλίων διὰ γαίης».

Περὶ τὸ 1300, ἐφόσον νεώτεροι ἀνακαλύψουσιν δὲν μεταδιδάξουσιν ἡμᾶς, ἡ δύναμις καὶ τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ μετατοπιζοῦνται πρὸς Νότον. Εἰς τὴν Μεσσηνίαν κτίζεται τὸ μέγα καὶ πλοῦσιον ἀνάκτορον τοῦ Ἐγκλιανοῦ, τὸ ὅποσον φαίνεται νὰ διοικῆ πᾶσαν τὴν περιοχὴν. Τὸ κέντρον τοῦτο, ἡ Παλαίπυλος (Βολιμίδια), ἡ Ἰκλαίνα, ἡ Κουκουνάρα, τὸ Ἑλληνικὸν Μουριατάδας καὶ προφανῶς καὶ ἄλλα ἀκόμη, διατηροῦνται ἴσως ὀλιγώτερον τοῦ αἰῶνος, διότι πρὸ τοῦ 1200 καταστρέφονται διὰ παντός.

Δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ὅτι ἐκ τῶν κέντρων, ἅτινα ἀπεκάλυψεν ὁ Ἑλληνικὸς τομέως, ἄλλα πρέπει νὰ ταυτίζονται πρὸς τὰς «ἐννέα» καὶ «ἑπτὰ» τῶν πινακίδων καὶ ἄλλα πρὸς τὰς ἐννέα πόλεις τοῦ Νέστορος. Ἄλλ' ὅλα ταῦτα, εἰς ὁ στάδιον εὐρίσκεται σήμερον ἡ ἔρευνα, εἶναι ἀπλᾶ ὑποθέσεις Χ τιθέμεναι παρὰ τὰ γνωστὰ στοιχεῖα δοκιμαστικῶς, μήπως ἐπιτευχθῆ λύσις τοῦ προβλήματος. Δύναται λ.χ. ἡ ὀμηρικὴ Ἀμφιγένεια δοκιμαστικῶς νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Μουριατάδας καὶ τὸ Ἔλος πρὸς τὴν Περιστεριά. Τὸ Δώριον ἔχει πρὸ πολλοῦ ἤδη ταυτισθῆ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Valmin πρὸς τὸ Μάλθι, ὀλίγον ἀνατολικώτερον. Ἄλλα καὶ ταῦτα ἐξαρτῶνται πρὸ παντός ἐκ τοῦ θεμελιώδους προβλήματος τῆς ἡλικίας τοῦ Νεῶν Καταλόγου.

Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Ἑλληνικοῦ τομέως ὁ

Κατάλογος (τουλάχιστον τὸ τμήμα τὸ περιγράφον τὴν πυλαικὴν περιοχὴν), πρέπει νὰ ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν ἐλαφρῶς ὑστερωτέραν τῆς καταστροφῆς τῶν Μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἴδου τὸ κυριώτερον τῶν ἐπιχειρημάτων : Αἱ πόλεις τοῦ Νέστορος δὲν ἀναφέρονται εἰκῆ, ἀλλὰ κατὰ ὠρισμένην λογικὴν σειρὰν. Πρῶται ἀναφέρονται ἡ Πύλος (ὡς πρωτεύουσα) καὶ ἡ Ἀρῆνη (ὡς μητρόπολις, διότι ἐκεῖ κατέκει ο ἡ Μεσσηνίος βασιλεὺς Ἀφαιρέυς, ὁ ὑποδεχθεὶς τὸν Μινύαν Νηλέα.). Ἐκεῖνο ἀμφότερα πλησίον ἀλλήλων καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ βασιλείου, τουλάχιστον κατὰ τὰς πηγὰς τοῦ Στράβωνος. Ἀκολούθως καταλέγονται πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πόλεις κανονικῶς ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ κατὰ ζεύγη. Πρῶται τὸ Θυρόν (ἀλλαχοῦ Θυρούεσσα), μετὰ τοῦ ρητοῦ προσδιορισμοῦ ὅτι ἔκειτο εἰς περατὸν μέρος τοῦ Ἀλφειοῦ, καὶ τὸ Αἶλυ (αἱ πινακίδες ἀναφέρουν ἔν Α-ρjυ). Ἀκολούθως ὁ Κυπαρισσῆεις καὶ ἡ Ἀμφιγένεια (τρίτον ζεύγος), αἱ δὲ ὑπολειπόμεναι τρεῖς πόλεις ἀναφέρονται ὁμοῦ : Πτελεόν, Ἐλος, Δῶριον, τοῦτο ἐπίτηδες τελευταῖον, ἵνα συναφθῆ πρὸς τοῦτο ὁ ἀγὼν τῶν Μουσῶν πρὸς Θάμυριν.

Συμφώνως πρὸς ταῦτα παρατηροῦμεν τὸ ἀξιωματικόν γεγονός, ὅτι ἔστω καὶ ἂν ἐκλάβωμεν τὸν Κυπαρισσῆεντα ὡς τὴν κλασσικὴν καὶ σημερινὴν Κυπαρισσίαν, αὕτη ἀποτελεῖ τὸ νοτιώτατον σημεῖον τῆς περιοχῆς τοῦ Νέστορος. Ὁ Στράβων ὅμως ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ ὀμηρικὸς Κυπαρισσῆεις ἔκειτο ὀλίγον βορειότερον τῆς κλασσικῆς Κυπαρισσίας, ὁπότε φυσικὸν νότιον σύνορον τῆς περιοχῆς τοῦ Νέστορος θὰ ἦτο ὁ Μεσσηνιακὸς Αὐλῶν καὶ ὁ Κυπαρισσῆεις ποταμὸς, ἐπὶ τῆς ὄχθης τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ Περιστεριά. Τὸ ἀνάκτορον Ἐγκλιανοῦ ἐπομένως ἀνήκει εἰς ἄλλον κόσμον. Δεκάδες χιλιόμετρα καὶ πρὸ παντὸς τὸ Αἰγαλέον ὄρος χωρίζει τὴν νοτιωτέραν μεσσηνιακὴν περιοχὴν, τὴν δεσποζομένην ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἀνακτόρου Ἐγκλιανοῦ, ἅτινα κατὰ τινὰς εἶναι ἀποδοτέα εἰς τὸν Νέστορα. Ἐδῶ κατέκει εἰς πανίσχυρος δυνάστης. Τὸ « τζάκι » τοῦ εἶναι ἡ μεγίστη γνωστὴ ἐστία μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου, (διάμ. 4 μ.), μεγαλύτερα καὶ τῆς τῶν Μυκηναίων. Ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς τοῦ Καταλόγου δὲν γνωρίζει τὸ ἀνάκτορον τοῦτο οὐδὲ τὴν περιοχὴν του, ἐξαιρέσει τῆς ἐπ' ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ μνεσίας τοῦ ἀορίστου κάπως γεγονότος, ὅτι ἡ Πήδασος (ἡ ἐβδόμη πόλις ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡς προἴξ εἰς τὸν Ἀχιλλέα, Α 294) κεῖται ὁμοῦ μετὰ τὰς ἄλλας ἐξ « νεατὰ Πύλου ἡμαθόντος » (Α 295). Ἄν εἶναι ἡ κατόπιν Μεθώνη ἢ ἂν ἔκειτο ἐκεῖ που πλησίον ἡ Πήδασος, ἔχομεν μίαν ἀπλήν ἐνδειξιν, ὅτι ὀλόκληρος ἡ παραλία τῆς Δυτ. Πε-

λοποννήσου ἀπὸ Ἀλφειοῦ μέχρι Μεθώνης ἐλέγγοτο Πύλος. Οὐδὲν ὅμως ὑπάρχει ἕτερον ἀσφαλὲς στοιχεῖον εἰς τὸν Ὅμηρον, ἵνα δείξῃ ὅτι κέντρα σπουδαιότατα οἷος ὁ Ἐγκλιανός, ἡ Τραγᾶνα, ἡ Κουκουναρά (διὰ νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὰ τρία σπουδαιότερα), ἦσαν γνωστὰ εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ Καταλόγου. Ὁ ποιητὴς οὗτος χαρακτηρικῶς ἀγνοεῖ ἕτερα σπουδαῖα κέντρα, ὡς τὰς Θήβας καὶ ἰδίως τὸ μέγα κέντρον μετὰ τὸ ὠραιότατον πάντων τῶν γνωστῶν ἀνακτόρων, τὴν Τίρυνθα. Τὰ πελῶρια τεῖχη της βεβαίως ἦσαν πασίγνωστα καὶ ἴσως μόνον δι' αὐτὰ ἀναφέρεται ἡ Τίρυνς, ἀλλ' ὡς πόλις δευτέρας καὶ τρίτης σημασίας ὑπὸ τὸν Διομήδην τοῦ Ἄργους. Ἐν τούτοις ἀλλαχοῦ αἱ πηγὰς τοῦ Ὀμήρου γνωρίζουν τὴν περιφήμον ἐπτάπυλον Θήβην, γνωρίζουν τὴν Τίρυνθα ὡς κέντρον σπουδαίου βασιλείως, ἔχοντος κηδεστίας πρὸς ξένους σπουδαίους βασιλεῖς, πρὸ παντὸς δὲ ὡς μόνον μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον, ἔνθα ἦτο γνωστὴ καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ γραφή. Πρόκειται περὶ τοῦ βασιλείως Προίτου καὶ περὶ τοῦ ἐπεισοδίου Βελλεροφῶντος-Ἀντείας-Ἰοβάτου (Ζ 145 ἐξ.).

Σήμερον γνωρίζομεν, ὅτι ἡ γραφή δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος καὶ μόνον, διότι εὐρέθη καὶ εἰς τὰς Μυκῆνας καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου. Δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν οἱ ἐνεπίγραφοι ἀμφορεῖς τοῦ ἐλαίου, οἵτινες ἦτο δυνατόν νὰ ἀποστέλλωνται παντοῦ μετὰ τὸ πολῦτιμον προϊόν, τὸ ὅποιον ἦτο ὁ κύριος γεωργικὸς πλοῦτος τῶν Μυκηναίων δυναστῶν. Σημασίαν ἔχουν μόνον αἱ πινακίδες καὶ τὰ συστηματικὰ ἀρχεῖα τῶν ἀνακτόρων. Δὲν εἶναι δὲ καὶ λίαν πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχον πολλὰ ἀνάκτορα ἔχοντα γραφὴν καὶ γραφεῖς. Ἴσως νὰ περιωρίζοντο εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, τὸ πολὺ μέχρι καὶ Θηβῶν. Εἶναι λοιπὸν λίαν χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ Ὅμηρος προϋποθέτει γενικῶς ἀγράμματον τὴν γενεάν τῶν ἡρώων του, ἐνῶ γνωρίζει ὅτι ὑπῆρχε γραφὴ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἅτινα κατέκουν οἱ πάπποι τῶν ἡρώων τούτων, εἰς τὴν τρίτην πρὸ αὐτῶν γενεάν. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Προίτου ἀναφέρεται εἰς τὴν συνάντησιν Διομήδους καὶ Γλαύκου, ἔνθα οὗτος μὲν καταλέγει ὡς προγόνους του τοὺς Ἰππόλοχον-Βελλεροφῶντα, ὁ δὲ Διομήδης τοὺς Τυδέα-Οἰνέα (Ζ 196 ἐξ., 216 ἐξ.). Ὁ Οἰνεὺς καὶ ὁ Βελλεροφῶν ἦσαν νέοι καὶ φίλοι. Οἱ κάπως γηραιότεροι βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι τότε ἐβασίλευον (εἰς τὴν Κόρινθον ὁ Γλαῦκος, εἰς τὴν Τίρυνθα ὁ Προίτος), ἦσαν οἱ κατέχοντες γραφεῖς καὶ γραφὴν. Ἐχομεν δηλαδὴ μίαν διαφορὰν τριῶν που γενεῶν, ἃς εἴπωμεν 80-100 ἔτη.

Τὰ ἀνάκτορα ταῦτα δὲν τὰ γνωρίζει ὁ συντάξας

τὸν Κατάλογον, οὔτε τῆς Τίρυνθος, οὔτε τοῦ Ἐγκλιανοῦ, οὔτε τῶν Θηβῶν, (γνωρίζει μόνον Ὑποθήβας, ἤτοι τὴν κάτω πόλιν τῶν Θηβῶν ὡς δευτερεύουσαν πόλιν). Εἶχον ἄρα καταστραφῆ καὶ εἶχον ἤδη λησμονηθῆ. Θὰ ἦτο μακρὸν νὰ μνημονευθοῦν τὰ ἑκασταχοῦ κέντρα τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος, τὰ ὅποια ἀγνοεῖ ὁ ποιητὴς τοῦ Κατάλογου, ἐνθ' ἐνδεχομένως ἀναφέρει τοὺς μύθους καὶ τὴν φήμην τῶν (Θῆβαι, Ἀθῆναι, Μαραθῶν) ἢ ἐπική ποιήσις. Εἶναι λοιπὸν προφανές, ὅτι ὁ Κατάλογος περιγράφει ἐν γεωγραφικὸν καθεστῶς ἐξ ὀλοκλήρου ἢ ἔστω κατὰ μέγα μέρος μυκηναϊκόν, ἀλλὰ μεταγενέστερον τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ἥτις ἐπληξε τὴν Μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν πρῶτον ἢ μεσοῦντα 13ον αἰῶνα.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ ἀκόλουθον γεγονός: Ἐάνθελήσωμεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ κέντρα πάντων τῶν βασιλέων τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Κατάλογος, θὰ ἴδωμεν ὅτι μόνον δύο ἐκ τούτων ἔχουν ἀνάκτορα ἀνακαλυφθέντα καὶ ταυτισθέντα ἤδη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης: Ὁ βασιλεὺς τῶν Μυκηναίων καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Κνωσοῦ. Πράγματι δὲ εἶναι τὰ μόνα δύο ἀνάκτορα, τὰ ὅποια γνωρίζομεν ἀρχαιολογικῶς ὅτι ἐπέζησαν τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ 13ου αἰῶνος, διότι ἡ κεραμικὴ τῶν φθάνει μέχρι τῆς περιόδου III C. Τοῦτο δὲ ὑπὸ μόνην τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἐν Κνωσῷ δύναται ἀκόμη τὸ ὑπάρχον ἐρείπιον νὰ ὀνομασθῆ ἀνάκτορον καὶ οὐχὶ καταφύγιον « τρωγλοδυτῶν », ὡς φρονεῖ ὁ Evans. Ἄλλως ἀπομένουν μόνον αἱ Μυκῆναι, ὧν ἡ ἀκρόπολις διετηρεῖτο κατὰ τὴν περίοδον III C, ὡς ἡ μόνη ἔδρα βασιλέως ἐκ τῆς γενεᾶς τῆς Τροίας, ἥτις δύναται ἀρχαιολογικῶς νὰ πιστοποιηθῆ.

Ἄν ὅμως οὕτω, διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πύλου, τὰ καθαρῶς ὀμηρικὰ προβλήματα περιπλέκονται μᾶλλον ἀντὶ νὰ φωτισθοῦν, ἀπομένει ἐξ ἄλλου ἤδη ἐν θετικῶν καὶ μέγα κέρδος: Ἡ σαφῆς καὶ τέως ἄγνωστος εἰκὼν τῆς Προομηρικῆς Πύλου. Ἦτο περιοχὴ πλουσία καὶ ἰσχυρά, πέμψασα ἀποικίας καὶ ἔχουσα κέντρα οἷα ἡ Περιστεριά, ὁ Κακόβατος, ἡ Τραγάνα, ἡ Κουκουνάρα, πρὸς τὰ ὅποια (πλὴν τῶν Μυκηναίων) σύγχρονα καὶ ἐφάμιλλα εἶναι μόνον τὸ Βαφειδὴ ἢ ὁ Ὀρχομενός. Ὀλίγον βραδύτερον ἀκμάζει τὸ μέγα καὶ καλῶς ὀργανωμένον ἀνάκτορον Ἐγκλιανοῦ, ἐφάμιλλον καὶ σύγχρονον πρὸς κέντρα οἷα ἡ Τίρυνς, αἱ Θῆβαι, Ἴσως ἢ Ἰωλκός καὶ εἴ τι ἄλλο. Πάντα ταῦτα ὁ Ὅμηρος δὲν τὰ γνωρίζει ἢ ἐκ φήμης. Τὰ κέντρα τοῦ Κατάλογου, ἰδίᾳ τὰ ἀμέσως ἐνδιαφέροντα ἡμῶς κέντρα τῆς Πύλου, εἶναι ἀκόμη ὑποστάσεις ἀρχαιολογικῶς ἀσύλληπτοι, ἐνθ' ἡ παλαιότερα

τούτων γεωγραφικὴ κατάστασις προκύπτει ἤδη σαφῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης².

ΣΗΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

*

MINOISCHE SIEDLUNG IN MESSENIEN

Im Jahre 1952 meldete mir der Museumsvorsteher in Vasiliko¹ dass er ein mykenisches Kammergrab in der Nähe von der Malthi-Dorion-Akropole² vermutete. Mit gefälliger Erlaubnis der archaeologischen Behörden konnte ich eine sondierende Ausgrabung dort unternehmen, die leider auch diesmal ohne die seit 1926 nachgespurten Kammergräber endete aber andere bemerkenswerte Ergebnisse brachte³.

Der Ort liegt einige Hundert M westlich der Malthi-Akropole, 60 M von den beiden Kuppelgräbern entfernt, eine langgestreckte Anhöhe mit nord-südlicher Richtung 10-15 M höher als die Ebene. Sie ist 100-150 M breit und mit Korn und einigen Oliven bepflanzt. Sie steigt gegen Süden und auf ihr läuft (oder lief) ein Pfad nach den Dörfern Wydissova und Bodià-Malthi.

Schon während der Malthi-Grabungen hatte ich in ihrer Oberfläche Mauerspuren bemerkt aber sie für ziemlich spät angenommen wie auch einige Kistengräber, die beim Olivenpflanzten entdeckt wurden. Sie enthielten nur Skelettreste, eines sogar nur Schädel. Auch die sehr zertretenen Gefässcherben kamen mir spät und unbedeutend vor.

2. Τινὰ σημεῖα τῶν προβλημάτων τῶν ἐνταῦθα ταχύτατα ἐκτεθέντων ἐξετάζονται κατ' εὐθείαν ἢ πλαγίως εἰς τὰς μελέτας: Ἀλασία-Ἀλαστῆς, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 36 (1961) 5-15.—Problemi omerici e preomerici, La Parola del Passato 78 (1961) 219-232.—Die messenischen Grabungen und das Problem des homerischen Pylos, Anz. d. Oesterr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse 1961 Nr. 25, 235-248. Θῶρακες καὶ Qero., Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 37 (1962) 72-80. The Min and Mycen. Civilization and its Influence on the Medit. and on Europe, Atti del VI Congr. Intern. delle Scienze Preist. e Protoistoriche Vol. 1 (Roma 1962) 161-176.

1. Das Dorf Vasiliko liegt, mit seinen Eisenbahnstation an der Strecke Zeugolatiò-Kalonero (Kalamata-Kyparissia).

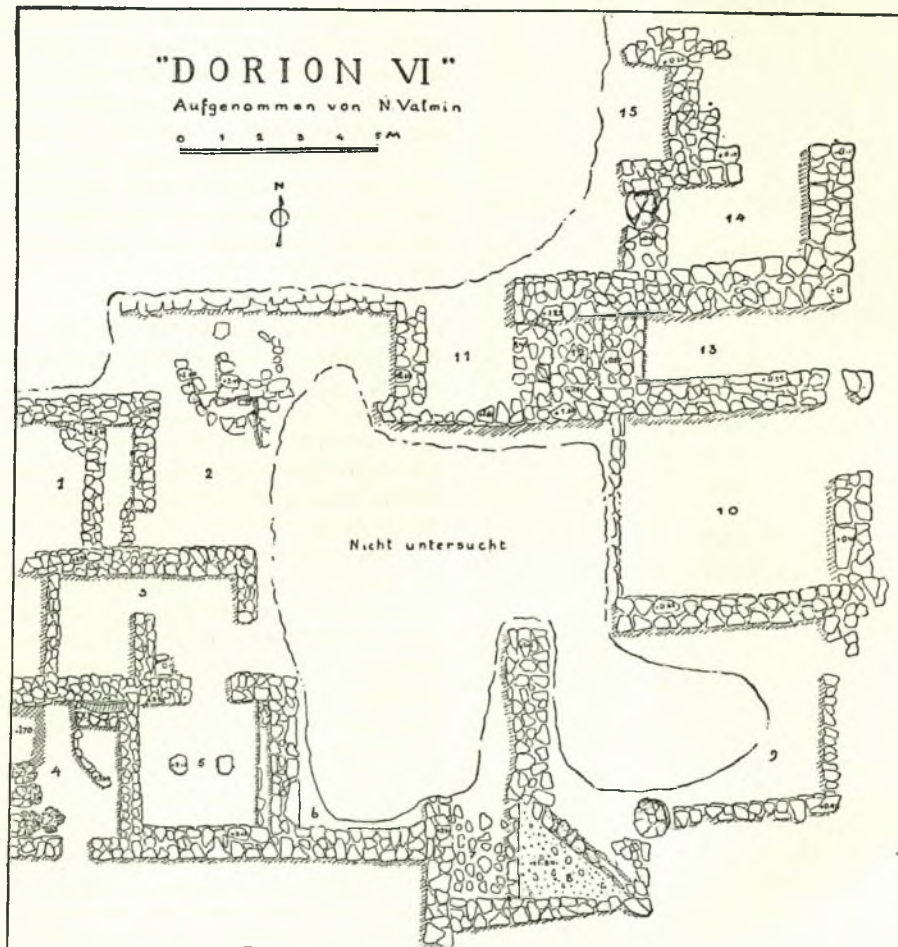
2. Die Malthi-Akropolis wie auch die beiden Kuppelgräber wurden bekanntlich von mir in den Jahren 1926-1937 untersucht und sind in «The Swedich Messenia Expedition» 1939 beschrieben worden (in den Acta Reg. Soc. Human. Litt. Lundensis XXVI).

3. Ein vorläufiger Bericht über die Grabung gibts in den «Skifter utgivna av Svenska Institutet i Athen» 4°, II (Opuscula Atheniensa I (1935) S. 29-46, Pl. I-III).

Die Ausgrabung begann am nördlichen Ende der Anhöhe, dort wo zwei parallele Mauerstücke gegen die Anhöhe hineinliefen, ungefähr anderthalb M von einander entfernt. Schon nach einigen Stunden stellte es sich heraus, dass wir es nicht mit einem Dromos o. dgl. zu tun hatten. Eine Treppe zwischen den Mauern

Verteidigungs-zwecken entsprechen konnten (möglicherweise diejenigen zu beiden Seiten der Treppe : Raum 12-13. Plan). Die Lage eignet sich nicht zu einer befestigten Siedlung. Wahrscheinlich haben die Häuser Steinwände gehabt, wenn auch einige im Feuer hartgebrannte Fragmente von Lehmwänden gefun-

führte nicht in ein vermutetes Grab hinunter sondern auf den Erdrücken hinauf. Die fortgesetzte Grabung entblösste bald ein ganzes System von Mauern am Ende der Treppe. Die Mauern kamen, wie gesagt, sehr bald zum Vorschein. Wegen der Bäume konnten sie nur teilweise blossgelegt werden (der Boden konnte nicht expropriert werden und die weitere Ausgrabung ist auf 1963 berechnet). Die Mauerstärke ist verschieden aber nicht so sehr als oben auf der Akropole. Es ist fraglich, ob sie

den wurden. Aber die modernen Feldeinheiten bestehen aus solchen gut zugeschnittenen Steinen wie sie in diesen Mauern zu finden waren. Diese sind sorgfältig gebaut und ungewöhnlich gut erhalten. Sie sind, so weit wir sie fanden, in derselben Tiefe gebettet, was eine einheitliche und einmalige Anlegung andeutet. Zwischen den Mauern und einige Zentimeter höher als die Bettung fand sich eine fünf bis zehn Zentimeter dicke Schicht aus sandgemischtem Lehm, die fundlos war und auch eine

gleichzeitige Aufführung beweist. Die bisherige Ausgrabung hat nur zwei Mauer-schichte an den Tag gebracht, die einem älteren Gebäude als die übrigen angehören können. Es hat also den Anschein, als ob die Anlage eine ziemlich kurze Dauer gehabt hat. Nach den verhältnismässig wenigen keramischen Funden zu urteilen gehört sie der spätmykenischen Periode, aber einige wenige Scherben können der «frühgeometrischen» oder sogar einer noch späteren Periode angehören. Bemerkenswert ist, dass beim Überwiegen von Trinkgefässen Scherben von Küchengeräth u. a. Gebrauchsgefässen selten waren, was überwiegend männliche Bewohner andeutet. Aber derartige Folgerungen sind ohne weitere Untersuchungen noch verfrüht. Wichtiger und sicherer ist, dass von der sog. Malthi-Gattung⁴ nur eine einzige Scherbe gefunden wurde, während die oben auf der Akropole sehr seltene feingeschleimte, nicht lokale Gattung reichlich vorhanden war. Bemalte Keramik war selten. Das stimmt alles mit den Erfahrungen aus Chora-Pylos gut überein.

Die Mauern des 25 x 25 M grossen ausgegrabenen Gebietes umschliessen 15 rechteckige Räume verschiedener Grösse. Die Aufgangstreppe (Nrs 12 - 13. Plan) führt zwischen grösseren Mauern, die links vom Eintretenden einen kleinen turmartigen Raum (Nr 14) und rechts einen der grössten gefundenen (Nr 10) begrenzen. Die Treppe endet in einen Vorraum (Nr 11), von dem nur rechts (nach Norden zu) eine Öffnung in ein noch unausgegrabenes Gebiet leitet. Auch südlich von diesem Vorraum musste leider die Grabung ausbleiben. Es kommt mir vor, dass diese beiden unzugänglichen Teile wertvolle Aufschlüsse ergeben können und dass die quer durchgehende Mauer das Gebiet in zwei von einander abgeschlossene Teile trennt. Südlich dieser Mauer liegt ein grösserer Raum (Nr 2), der ein offener Hof o. dgl. sein kann. Einem niedrigeren Niveau gehört eine interessante Sammlung kreisförmig gelegter Steine, die unter einem Bodenbeleg aus Tonscherben und kleinen Steinen versteckt war. Über dem Steinring lag ein formloser Steinhaufen, in und unter dem Fragmente von unverzierten Trinkgefässen (?) sowie Kohlenstücke gefunden wurden (Taf. 100 a). Auf dem Haufen lag auch die Sandsteinplatte,

4. Siehe «The Swedish Messenia Expedition», S. 239 ff. 256 ff. 284 ff. 333.

Taf. 100 b und d, deren tief eingegrabene dünne Linien als irgend eine skizzierte Darstellung (Pflügerszene?) und Schreibezeichen verstanden werden können. Der Stein ist oben abgerundet und unten abgebrochen. Er kann irgend ein *Mnema* gewesen sein oder war als ein solches beabsichtigt, ehe er zerschlagen wurde⁵.

Die Zimmer südlich und südwestlich vom «Hof», Nr 2, bilden, wie es scheint, ein zusammenhängendes Komplex aus mehreren kleinen Räumen (Nrs 1-6). Nr 1, das nur teilweise ausgegraben wurde, ist über einem älteren Gebäude aufgeführt worden, Nr 3 ein Doppelzimmer, vom Osten zugänglich, in dessen äusseren Teil eine Art Feuerstätte aus hochgestellten Steinplatten umgeben war. Fragmente von Tonidolen fanden sich in beiden Zimmern. Von diesem äusseren Zimmer leitet eine Tür ins Zimmer Nr 5. Sowohl die Tür als auch die Wände sind sehr sorgfältig gebaut und wohl erhalten. Die inneren Dimensionen sind 3,5 x 3,25 M. Ein Bodenbeleg aus lehmgemischter hartgestampfter Erde war ebenso gut erhalten. Über ihm lagen wie hinter einander aufgestapelt Steinplatten, die einmal zur Wand gehört hatten, ehe sie (durch Gewalt oder wegen eines Erdbebens) einstürzte. Auf dem Boden liegen zwei nicht besonders gut bearbeitete Steine, nur ein M von einander getrennt, offenbar Säulenstützen. Das kleine Zimmer kann also ein Megaron genannt werden. Längs der Ostwand läuft eine niedrige Bank aus dünnen Steinplatten und Pithosfragmenten, auf der zahlreiche Knochen- und Gefässfragmente in einem 0,60 M dicken rotgefärbten Erdlager gefunden wurden. Drei Eberzähne und ein Fragment eines tönernen Idols fanden sich auch dort. Das Zimmer ist entweder eine Küche oder ein einfaches Kultzimmer gewesen.

Westlich folgt das Zimmer Nr 4, von dem nur die östliche Hälfte gereinigt werden konnte. Es hat anscheinend eine Tür in der südlichen Wand gehabt. Das Innere bot eine bunte Mischung von ungeordneten Steinen, Pithosfragmenten und verschiedenfarbiger Erde, während keine Spur von einem Bodenbeleg vorhanden war. In der nordöstlichen Ecke war eine Steinbank, auf der eine grosse dünne Steinplatte halb aufrecht stand, wahrschein-

5. *Opuscula Atheniensia* II (Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen 4° III, 1955), S. 66 ff. Diese wie auch die übrigen gefundenen geritzten Steine erinnern mich irgendwie an die nordischen Hallristningar.

lich einst gegen die Wand gelehnt. Keine Kohlenreste oder sonstige Gegenstände fanden sich auf der Bank, aber von ihr lief halbkreisförmig eine niedrige Steinreihe gegen die Ostwand und innerhalb ihrer lagen ein grösserer und zwei kleinere Steine aus graugrünem Sandstein, deren eine, abgeebene Fläche mit flach eingeritzten Darstellungen versehen war⁶. Die Figuren stellen meiner Meinung nach einen Pflüger oder Wagenlenker dar (Taf. 100 c, e) und zwei stark stilisierte Figuren, möglicherweise einen Jäger und ein langbeiniges Tier, zwischen denen sich eine Doppelaxt befindet (Taf. 101a, b). Der dritte Stein (Taf. 101d) ist eine Art unten abgebrochener Stele und trägt flach eingeritzte Zeichen, die ich als Schriftzeichen zu deuten versucht habe, möglicherweise des Namens *Smilis* oder *Skelmis*⁷. Sämtliche Steine befinden sich im kleinen Museum von Vasiliko. Das Zimmer Nr 4 ist vermutlich ohne Dach gewesen und kann somit ein kleiner Hof oder Magazin gewesen sein. Auf dem Boden lagen viele Fragmente von grossen Pithoi, deren einer auf der Seite lag. Keine Spuren von Feuer waren vorhanden. Es scheint, als ob diese Gegenstände dort aufbewahrt oder sogar dort fertiggestellt worden sind. Weitere Funde berechtigen eine solche Annahme. Unter dem Bodenniveau befand sich eine anderthalb Meter tiefe Grube, die mit reinem Lehm angefüllt war und zwar von einer Farbe, die sich deutlich von der lokalen Erde abwich. In der oberen Schicht dieser Grube fanden sich poröse Steine roter und gelber Farbe. Und endlich entdeckten wir in der Nordwand des Zimmers eine Spalte, die beim Bauen ausgespart worden ist, offenbar eine Wasserrinne, die in die Grube führte. Das Alles macht mich annehmen, dass das Zimmer eine Keramische Werkstatt gewesen ist, vielleicht hat dort auch ein einfacher Steinkünstler gearbeitet.

Das Zimmer Nr 6 konnte nicht genug untersucht werden um eine Deutung möglich zu machen. Vielleicht ist es ein kleiner Hof gewesen. Dort lagen die tönernen Gegenstände die vielleicht beim Herstellen von Seilen gebraucht werden konnten. Unter der Erdmasse, die nicht untersucht werden konnte, gab es genug Platz (12 M wenigstens) für einen bescheidenen Seilwinder.

Die letzten Räume, Nrs 7 und 8, springen

6. *Opuscula Atheniensia* II, S. 68 ff.

7. Siehe *Arch. Anzeiger* 1955, S. 33 ff.

anderthalb Meter vor die übrigen hervor, vielleicht als ein Turm oder Stützmauer, denn das Gelände fällt hier ab. Die gegen Westen und Süden abgrenzenden Mauern sind aus kräftigen Steinen aber nicht mit einander im Verband. Entweder handelt es sich um eine Reparatur oder eine spätere Zutat. Das Zimmer Nr. 8 (Taf. 101 c) ist dreieckig geplant und hat längs seiner Ostseite eine halb mit Steinplatten überdeckte Wasserrinne, die aber, so weit wir feststellen konnten, keinen Anschluss mit anderen Räumen hatte. Der Boden beider Räume ist mit Platten belegt (Nr 7) oder mit kleinen Kieselsteinen, die in eine gute Lehmpackung eingepresst worden sind. Weil der Boden gegen Süden leise abfällt und die Wasserrinne nur diesem Zimmer anzugehören scheint, kann man entweder an ein Badezimmer denken oder an irgend ein Presszimmer für Wein oder Öl. Diese letztere Erklärung scheint mir denkbar, denn gerade ausserhalb des Zimmers lagen grosse Fragmente (ungefähr zwei Drittel) eines groben Vorratsgefässes. Leider wurde eine weitere Ausgrabung durch neugepflanzte Ölbäume gehindert.

Was ist einmal diese Einrichtung gewesen? Nach den keramischen Funden zu urteilen könnte es sich, wie ich erst geneigt war zu glauben, um eine Fortsetzung der zerstörten Akropole oben auf dem Malthi-Gebirge handeln. Wir wissen noch nicht wie viel von der Anhöhe mit ähnlichen Gebäuden bedeckt ist. Aber ehe weitere Nachforschungen möglich werden, sei es erlaubt sich hier eine Art Annex zur Höhengründung vorzustellen, die vielleicht wie in Knossos begrenzt und sicherlich rein alltäglichen Zwecken diente. Dass wir es mit minoischen Ansiedlern zu tun haben, beweist die Doppelaxt auf einem der geritzten Steine. Wie auf Kreta hätte man auch hier eine kleine Hauskapelle (Raum Nr 5) nötig gehabt, vielleicht sogar zwei, wenn die Fundreste des Zimmers Nr 2 richtig gedeutet worden sind.

NATAN VALMIN

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΡΑ ΤΑ ΦΙΛΙΑΤΡΑ (ΤΡΙΦΥΛΙΑ)

Ἀπὸ τῆς 11ης μέχρι τῆς 21ης Ἰουλίου 1960 ἐνηργήθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς,

επιπέδου τῶν Φιλιατρῶν, ἀνασκαφή παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ περὶ τὰ ἑκατὸν μέτρα νοτιῶς αὐτῆς ἐπεσημάνθη ὀψίμων ρωμαϊκῶν χρόνων βαλανεῖον ἐπὶ ἀγρῶν τῶν Χαρ. Ψαρέου καὶ Δημ. Σουρέτη, κειμένων βορείως τοῦ χειμάρρου Βρύσης καὶ ἀνατολικῶς τῆς ἀπὸ Φιλιατρῶν πρὸς τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν δημοσίας ὁδοῦ¹. Εἰς τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν εἶχον ἤδη σημειωθῆ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Rouqueville ἐρείπια ἀρχαίου κτίσματος², ἀργότερον δὲ ὑπὸ τοῦ Ν. Valmin εἶχον παρατηρηθῆ θεμέλια βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ μαρμάρινοι ἀρράβδωτοι κίονες³. Ἡ βασιλικὴ εὐρέθῃ ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, ὅπου εἶχεν ἰδρυθῆ ἐκκλησία, φερομένη κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ἐξ ἀφορμῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης, γενομένης αὐθαιρέτως, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῶν Φυσικῶν κ. Π. Παπαχριστοπούλου, ἐπιζητούντος νὰ ἀνεύρῃ τῆς ἀρχαίας μεσσηνιακῆς πόλεως Ἐράνης ἱερόν τι ἢ κρήνην τῶν Ναϊάδων⁴, ἐξ ἀφορμῆς ὑποθέσεως τοῦ Rouqueville, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ παρουσία τῶν ὑπὸ τούτου σημειωθέντων ἐρείπιων ἐσήμαινε ὅτι πηγὴ τις ἐκεῖ πλησίον ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τινα τῶν Ναϊάδων (!). Ἐνέτυχεν ὅμως ὁ κ. Παπαχριστόπουλος εἰς τὴν βασιλικὴν, τῆς ὁποίας ἤλθε τότε εἰς φῶς μέρος τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος, ἐστρωμένου διὰ ψηφιδωτοῦ⁵.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπέβλεψεν εἰς τὸν διὰ συστήματος τομῶν προσδιορισμὸν τοῦ τύπου καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ κτηρίου. Προσδιωρίσθη πεντάκλιτος βασιλικὴ μὲ ἡμικυκλικὴν ἀψίδα καὶ νάρθηκα. Δὲν κατωρθώθη νὰ εὐρεθῆ ἡ ἀκριβὴς πρὸς δυσμὰς διάστασις τοῦ μνημείου, ὅπου εἰς τοίχους παχύτερος τῶν ἄλλων ὑποδηλοῖ πιθανῶς ἰδιόμορφον συνέχισιν τοῦ νάρθηκος πρὸς δυσμὰς. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου τὸ κτήριον μετρεῖ εἰς μῆκος 28.60 μ. Ὁ κυρίως ναὸς εἶναι σχεδὸν τετράγωνος (ἐσωτερικαὶ διαστάσεις: μῆκος 19.80 μ. ἄνευ τῆς ἀψίδος, πλάτος 19.55 μ., τοῦ μεσαίου κλίτους πλάτος 5.10 μ.). Πρὸς νότον τοῦ νάρθηκος ἐκτείνεται πρόσκτισμα προσιτὸν ἐκ τούτου

διὰ θύρας. Νοτιῶς τῆς ἀψίδος ἀρχὴ τοίχου, βαίνοντος πρὸς ἀνατολάς, ὑποδηλοῖ ὅτι πιθανῶς ὑπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ ἕτερον πρόσκτισμα ἐκτεινόμενον πρὸς ἀνατολάς, προστεθὲν ὅμως μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ κτηρίου.

Ὁ νάρθηξ εἶναι ἐνιαῖος. Πιθανῶς οὗτος ἦτο ἀνοικτὸς πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τύπον στοᾶς. Ἐκ τοῦ νάρθηκος ἀνὰ μία θύρα ὁδηγεῖ πρὸς τὰ κλίτη τοῦ κυρίως ναοῦ (διεπιστώθησαν θύραι εἰς τὸ κεντρικὸν καὶ τὰ πλάγια πρὸς νότον κλίτη). Ἐντὸς τοῦ κυρίως ναοῦ τὰ κλίτη χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοίχων διατρυπωμένων ὑπὸ μεγάλων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων. Οἱ τοῖχοι οἱ ὀρίζοντες τὸ κεντρικὸν κλίτος πρὸς τὰ πλάγια ἀναλύονται εἰς δύο ἐπιμήκη ποδαρικά ἑκατέρωθεν ἀνοιγματος ἴσου διανύσματος πρὸς τὸ μῆκος τῶν, πρὸς δυσμὰς εἰς στενότερον ἄνοιγμα καὶ παραστάδα καὶ πρὸς ἀνατολάς εἰς μεγαλύτερον δίλοβον ἄνοιγμα σχηματιζόμενον διὰ παρεμβολῆς κίονος. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων (διαμ. 0.45 μ.) εὐρέθησαν κατὰ χώραν. Τὸ διάνυσμα ἐκάστου λοβοῦ εἶναι περίπου ἴσον πρὸς ἐκεῖνο τοῦ δυτικοῦ ἀνοιγματος. Τὸ δίλοβον περατοῦται πρὸς ἀνατολάς εἰς παραστάδα προέχουσαν μόλις κατὰ 0.12 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, πάχους ὅμως 0.88 μ., ἦτοι κατὰ ± 0.30 μ. παχύτεραν τοῦ διατρήτου τοίχου (± 58 μ.), σχηματιζομένων οὕτω δύο ὤμων ἑκατέρωθεν τῆς κόγχης, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔσω. Ὅμοια παραστάς σχηματίζεται καὶ πρὸς Δυσμὰς⁶.

Βασικῶς παρομοία φαίνεται νὰ εἶναι ἡ σύνθεσις τῶν χωρισμάτων, τὰ ὅποια διήκουν μεταξὺ τῶν πλαγίων κλιτῶν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ ἐδῶ μῆκη τῶν ποδαρικών καὶ τὰ διανύσματα τῶν τόξων δὲν ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἐκεῖνα τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους· καὶ τὸ δίλοβον ἄνοιγμα εἶναι μικρότερον καὶ σχηματίζεται διὰ διαμέσου πεσσοῦ. Τοιοῦτο δίλοβον ἄνοιγμα διεπιστώθη μόνον μεταξὺ τῶν βορείων κλιτῶν· τὸ μεταξὺ τῶν νοτίων κλιτῶν χάρισμα δὲν διεσώθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του κατάστασιν. Τὰ πλάγια κλίτη εἶναι ἀνίσου πλάτους μεταξὺ τῶν, ἀλλὰ συντεθειμένα συμμετρικῶς ἀνὰ δύο κατ' ἀντίστοιχα ζεύγη — τὰ ἐσωτερικὰ πλάτους ± 2.90 , τὰ ἐξωτερικὰ ± 3.50 (τὸ ἀκράϊον βόρειον) καὶ ± 3.20 (τὸ ἀκράϊον νότιον) — ἑκατέρωθεν τοῦ μεσαίου κλίτους. Ἡ βασιλικὴ ἦτο ξυλόστεγος.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ νοτίου ἀκράϊου κλίτους φαίνεται ν' ἀποχωρίζεται ἐν εἰδει πιστοφορίου χώρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν δύο πίθοι ἔνθετοι ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (Πίν. 102 α)· ἀλλὰ ἡ ὅλη διάταξις καὶ ἡ λειτουργία τοῦ χώρου

6. Εἰς τὴν κάτωψιν ἐσφαλμένως ἔχει παραλειφθῆ.

1. Βλ. Ἁ. Ὁρλάνδου, τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1960, σ. 141-145. Ἀναλυτικότερον εἰς Πρακτ. Ἀρχ. Ἔτ. 1960.

2. F.C.H.L. Rouqueville, Voyage de la Grèce, VI, Paris 1827, 24.

3. Natan Valmin, Études topographiques sur la Messénie ancienne, Lund 1930, 136.

4. Βλ. περιοδικὸν «Φιλιατρά» ἔτος 3ον τεύχος 13ον, Ὀκτώβριος 1959, σ. 7.

5. Βλ. «Φιλιατρά» ἔ.ἀ. σ. 3 κ. ἔ.

τούτου δὲν κατέστη δυνατόν νά καθορισθῆ κατὰ τὴν προκειμένην ἔρευναν.

Πρὸ τῆς ἀψίδος, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μεσαιού κλίτους καὶ εἰς μῆκος μέχρι τοῦ ζεύγους τῶν κίωνων, ἐκτείνεται τὸ ἱερόν βῆμα εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου πεῖ (□) καὶ κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ (Πίν. 102γ). Εὐρέθη κατὰ χώραν ὁ στυλοβάτης τοῦ φράγματός του ἐκ πωρίνων δόμων συγκρατούμενων μεταξὺ τῶν διὰ σιδηρῶν συνδέσμων καὶ μολυβδοχοῆς καὶ ἐχόντων ἐγκοπὴν (πλ. 0.06 μ.) πρὸς στήριξιν θωρακίων. Τὸ βῆμα εἶχε μόνον μίαν δίοδον—τὴν ὠραίαν πύλην—πρὸς Δυσμάς. Ἐντὸς τούτου εὐρέθησαν λείψανα τῆς κρηπίδος τῆς ἁγίας Τραπεζῆς, τοποθετημένης κατὰ τὴν χορδὴν τῆς ἀψίδος, κατὰ χώραν δὲ αἱ πρὸς ἀνατολὰς βάσεις τῶν κίωνων (διαμ. ± 0.21 καὶ ± 0.19 μ.) τοῦ κιβωρίου (Πίν. 102β). Τέλος ἔξω τοῦ βήματος εἰς ἀπόστασιν 1.85 μ. δυτικῶς τοῦ φράγματός του, παρὰ τὸν βόρειον διαχωριστικὸν τοῖχον, εὐρέθη ὁ ἄμβων, ἔχων τὸ κύριον σῶμα ὀκταγωνικὸν καὶ ἀξονικῶς τοποθετημένα δύο συστήματα κλιμάκων (πρὸς Α. καὶ Δ.) (Πίν. 103δ).

Τὸ δάπεδον τοῦ κυρίως ναοῦ ἦτο ἐστρωμένον δι' ὄχι μεγάλων διαστάσεων σχιστολιθικῶν πλακῶν ὑπολευκῶν καὶ μαύρων καὶ ὀλίγων ἐκ πορφύρετου οὗτω διὰ σχετικῶς πτωχοῦ ὕλικου, ἐμιμήθησαν τὸν τρόπον πλουσίας στρώσεως διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐλάχιστα ὁμοῦς λείψανα τῆς στρώσεως ταύτης διεσώθησαν. Τὰ πλάγια κλίτη φαίνονται ἄστρωτα. Καλύτερον εἶχε διασωθῆ τὸ δάπεδον τοῦ βήματος, ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ, ἀλλ' ἀτυχῶς κατεστράφη λωρίς του πλάτους 1.20 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς ἀψίδος ἀξονικῶς μέχρι ἔξω τοῦ βήματος, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ κ. Παπαχριστοπούλου, ἀναζητούντος εἰς βάθος τὸν ὀχετόν, ὡς γράφει, κρήνης ἢ ἱεροῦ τῶν Ναιάδων (!)⁷. Κατὰ τὴν μετὰ μανίας καὶ ἀκρίτως διεξαχθεῖσαν ἔρευναν ἐκείνην κατεστράφη καὶ ὁ στυλοβάτης τοῦ τέμπλου εἰς τὴν θέσιν τῆς ὠραίας πύλης, ἀπορριφθέντων κατόπιν τῶν τεμαχίων του ἐντὸς τῆς τομῆς εἰς τὸ βάθος, κατὰ τὴν ἐκ νέου κάλυψίν της.

Τὸ ψηφιδωτὸν ἀποτελεῖται ἐκ διαχώρων μὴ σαφῶς διαχωριζομένων. Ἐκατέρωθεν τοῦ κατεστραμμένου τμήματος καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ βήματος βαίνει ἀνά μία φυτική ἑλιξ μὲ φύλλα κισσοῦ (Πίν. 103γ), κατόπιν, πρὸς τὰ πλάγια, ἀκολουθοῦν διάφορα γεωμετρικὰ σχέδια ἐκ τετραγώνων ἀναλυομένων εἰς τρίγωνα ἢ συντιθεμένων εἰς σταυρούς, κύκλων περικλειόντων ἀνά δύο

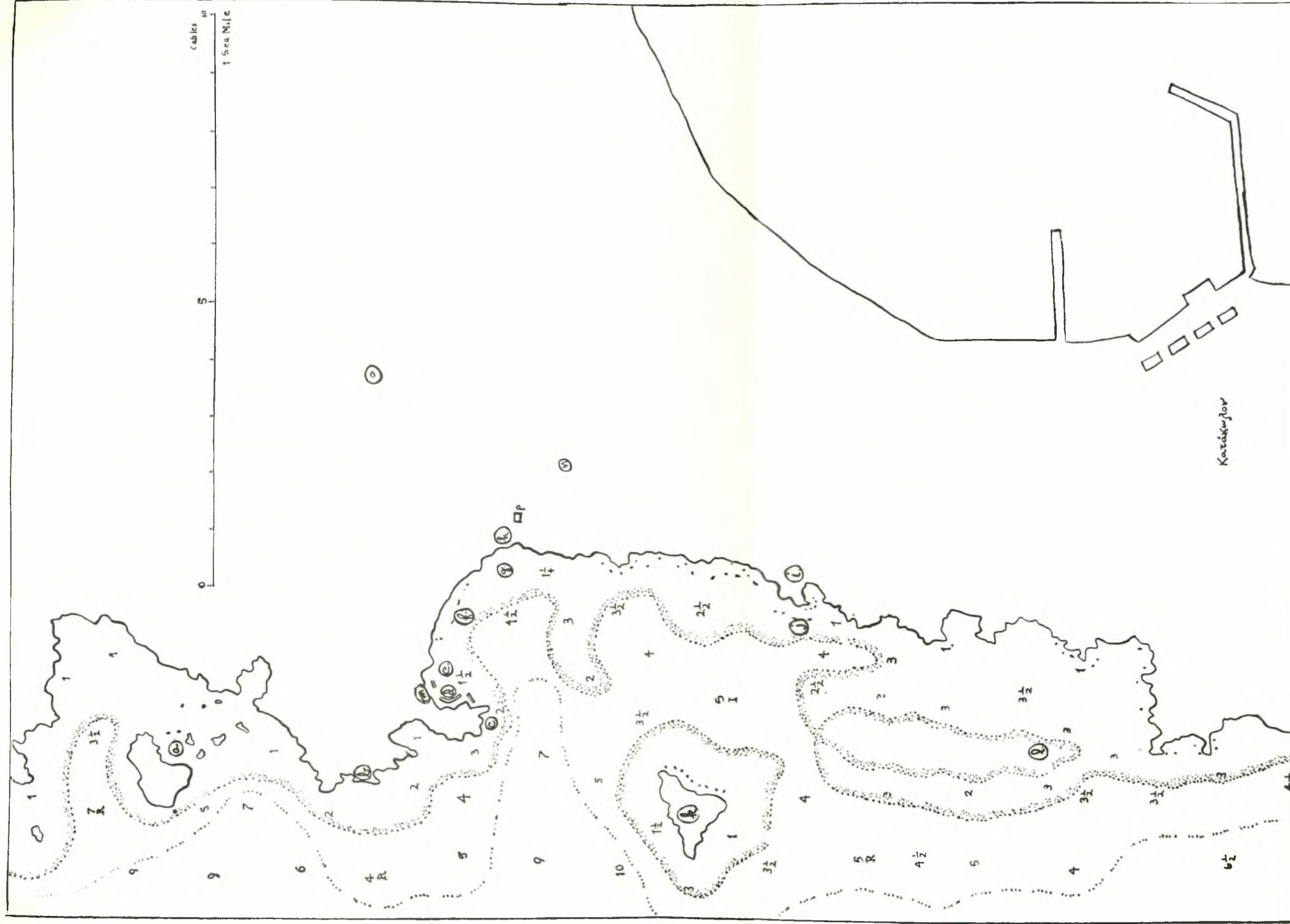
ἀνωπὰς πέλτας καὶ ἐκ συμπλεκόμενων ὀκταγώνων ἀναλυομένων εἰς ἐξάγωνα καὶ τετράγωνα πληρούμενα διὰ σταυρῶν. Χρησιμοποιοῦνται κυρίως ψηφίδες λευκαὶ, μαύραι καὶ ἐρυθραὶ (αἱ τελευταῖαι κεράμιναι ἐκ πηλοῦ λεπτοκόκκου). Ἡ τέχνη τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι ἐπαρχιακὴ μετριωτάτη.

Ἀντιθέτως καλῆς τέχνης εἶναι μαρμαρίνα μέλη, προφανῶς ἐλθόντα ἔτοιμα ἐκ καλλιτεχνικοῦ τινος κέντρου. Μεταξὺ τούτων ἀξιοσημεῖα εἶναι τεμάχια διατρήτων θωρακίων κοσμομένων διὰ διπλῆς ταινίας συμπλεκόμενης κατὰ τὸν τύπον τῶν σπηρικῶν τροχῶν, εἰς κύκλους πληρουμένους διὰ σταυροῦ καὶ μεταξὺ τῶν κύκλων δι' ἐλαφρῶς ἀναγλύφου πολυπετάλου ἄνθους (Πίν. 103β). Ἐπὶ τμήματος στένεως θωρακίου, διασωθέντος εἰς τεμάχια, ἀναγινώσκεται ἡ ἐπιγραφή: «Ἐπὶ τοῦ ἁγιωτάτου Ἐπισκόπου... καλανδῶν;]/IAN[ουαρίων;]».

Ἡ βασιλικὴ ἐρειπώθεισα ἐν μέρει, πιθανότατα ὑπὸ σεισμῶν, ἐπανεκτίσθη, ἀντικατασταθέντος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ μεσαιού κλίτους δι' ἑτέρου, φραχθέντων τῶν ἀνοιγμάτων τῶν ἀπομεινάντων ὀρθίων τόξων καὶ ἀποχωρισθέντος χώρου, πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ νοτίου ἐσωτερικοῦ κλίτους, ὡς παστοφορίου. Οἱ μεταγενέστεροι οὗτοι τοῖχοι ἐκτίσθησαν προχειρῶς διὰ πηλοῦ καὶ διὰ παρενθέσεως εἰς τὴν τοιχοποιίαν θραυσμάτων ἐκ τῶν μαρμαρίνων μελῶν τῆς βασιλικῆς καὶ τεμαχίων μαζῶν ἐκ τῶν κρημισμάτων τῶν παλαιότερων τοίχων. Θησαυρὸς ἐκ περίπου τριακοσίων τεσσαράκοντα χαλκῶν νομισμάτων ἀπαρτισθεὶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου (582 - 602 μ. Χ.) καὶ εὐρεθεὶς εἰς τὸ νότιον ἀκραῖον κλίτος κερωσμένος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους παρὰ τὸ ἐντεταχισμένον δυτικὸν ἀνοίγμα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, καθ' ὃν χρόνον βεβαίως ὕφιστατο ἐν λειτουργίᾳ τὸ μνημεῖον τῆς δευτέρας περιόδου, παρέχει ὄριον ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς προκειμένης ἀνακαινίσεως. Ὅριον post quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ἀνακαινίσεως συνάγεται πιθανῶς ἐκ τῆς ὁμοίας περιπτώσεως, τῆς καταστροφῆς δηλαδὴ τῆς βασιλικῆς τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τοὺς σεισμούς τοῦ 522 ἢ τοῦ 551, ὡς πιστεύεται, καὶ ἀνακαινίσεώς της κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ βου αἰῶνος⁸. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον, διότι αἱ χρονολογίαι 522 καὶ 551 ἀφοροῦν εἰς σεισμούς, ὀφειλομένους εἰς τὸ τεκτονικὸν ρήγμα τὸ ἀρχόμενον ἐκ τῶν Πατρῶν

7. Βλ. ἀνωτ. σ. 123.

8. Περὶ τῆς Ὀλυμπίας βλ. E. N. Gardiner, Olympia. Its History and Remains, Oxford 1925, 3-5. Ἡ χρονολογία τῆς ἀνακαινίσεως τῆς βασιλικῆς συνάγεται ἐκ δύο νομισμάτων τῶν ἐτῶν 565 καὶ 575, εὐρεθέντων μεταξὺ τῶν ἐρειπίων οἰκισμοῦ συμπεληθέντος εἰς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς μετὰ τὴν ἐκ σεισμῶν καταστροφὴν του.

Χάρτης του αρχαίου λιμένος της Φειάς

- a. Τεμάχια κατεργασμένων λίθων και άμφορες.
- b. Θεμέλια κτηρίων, τεμάχια πελεκημένων λίθων κατεσπαρμένα.
- c. Θραύσματα άμφορέων.
- d. Ἀρχαίος τοίχος.
- e. Θραύσματα κατεργασμένων λίθων και άμφορες.
Κατεργασμένοι ογκόλιθοι μεγάλων κτηρίων, συσσωρευμένοι εις μεγάλον άρθμόν. Τέσσαρες μαρμαρίνοι μεγάλοι σπόνδυλοι κίωνων ρωμαϊκής εποχής. Σπόνδυλοι μεγάλων δωρικών κίωνων εκ πόρου. Πέντε μεγάλα μαρμάρινα δωρικά κιονόκρανα, έν ίσνικών κιονόκρανον εκ πόρου και έτερον εκ μαρμάρου.
- f. Θεμέλια κτηρίων.
- h. Δύο λουτήρες ρωμαϊκοί και άγγεϊτα από του 7ου αϊώνος μέχρι και της ρωμαϊκής εποχής άνευ διακοπής.
- i. Θεμέλια κτηρίων και έτερα τεμάχια κατεργασμένων λίθων κατεσπαρμένα.
- j. Μέγας σωρός ρωμαϊκών άμφορέων.
- k. Θεμέλια κτηρίων ρωμαϊκής εποχής, δεξαμεναι και μέγας άρθμός ρωμαϊκών τάφων.
- l. Τεράστιος άρθμός άμφορέων.
- m. Δύο κυκλαδικά ειδώλια και ρωμαϊκοί τάφοι.
- n. Ἐρείπια κλασσικών κτηρίων και άγγεϊτα κλασσικά.
- o. Ἐρείπια μνημειωδών έλληνικόν κτηρίων και κέραμοι.
- p. Ἀρχαία άκρόπολις (Ποντικόκαστρο).

καί διήκον διά τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, αἱ δυτικαὶ δὲ ἀκταὶ τῆς Μεσσηνίας πλῆττονται ἐκ τῶν σεισμῶν τῶν ὀφειλομένων εἰς τὸ τεκτονικὸν ρήγμα, τὸ διήκον διά τοῦ Ἴονίου Πελάγους παρά τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου πρὸς νότον· θεωρεῖται δὲ ὅτι αἱ δύο αὗται σεισμογόνου αἰτίαι δροῦν ἀνεξαρτήτως⁹. Διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ὀλυμπίας εἶναι ἴσως πιθανὸν τὸ ἔτος 551, ὅτε κατεστράφησαν καὶ αἱ Πάτραι¹⁰, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ἀναγκαιῶς καὶ καταστροφὰς συγχρόνως εἰς περιοχὰς τῆς Μεσσηνίας· ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποκλείεται ἡ καταστροφὴ τῆς Ὀλυμπίας νὰ ὀφείλεται εἰς σεισμοὺς προκληθέντας ἐκ τοῦ τεκτονικοῦ ρήγματος τοῦ Ἴονίου. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ ἐγνωρίζομεν τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλικῆς Φιλιατρῶν—τῆς πρώτης περιόδου—διότι θὰ ἐχρησίμευε τοῦτο ὡς ὄριον ante quem διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς. Ἐπειδὴ δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ κατεστράφη καὶ ἡ βασιλικὴ τῶν Φιλιατρῶν κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 551 καὶ ἐπειδὴ αὕτη δὲν φαίνεται νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῆ πολὺ πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς, — τὰ πλάγια κλίτη δὲν εἶχον δεχθῆ δάπεδα—εἶναι πιθανὸν νὰ ἐκτίσθη ὄχι πολὺ πρὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων ἀξιοσημείωτος, πρὸς συναγωγὴν ἱστορικῶν συμπερασμάτων περὶ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς, εἶναι ὁ νομισματικὸς θησαυρὸς — ἀπαρτισθείς, ὡς εἶπομεν, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου (582-602 μ.Χ.) — ἐν συσχετισμῷ πρὸς θησαυροὺς τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς, εὐρεθέντας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ μάλιστα ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὅπου οἱ ὀψιμώτεροι ἐκ τούτων περιλαμβάνουν νομίσματα μέχρι τῶν ἐτῶν 565 καὶ 576 μ.Χ.¹¹.

Μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος ἡ ζωὴ εἰς τὴν περιοχὴν φαίνεται νὰ διακόπτεται καὶ τὸ μνημεῖον νὰ ἐρειπιούται· ἐπανῆλθεν ἡ ζωὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Κομνηνῶν, ὅτε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ βήματος τῆς βασιλικῆς ἐκτίσθη μικρὰ μονόκλιτος ἐκκλησία, πλάτους ἐξωτερικῶς μόλις 3.50 μ. (Πίν. 103 α)¹², ἐκείνη, τῆς ὁποίας τὰ ἐρείπια ἐσημείωσεν ὁ Valmin¹³ καὶ φέρονται κατὰ παράδοσιν ὡς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

9. A. Philippson, Peloponnes, Berlin 1897, 438 κ.ε.

10. Πληροφορίαι παρὰ A. Hermann ἐν Reallex. f. Ant. u. Christ. 5 (1962), 1109-1111 (ἀρθρ. Erdbeben).

11. Πληροφορίαι καὶ βιβλιογραφία περὶ τοῦ θέματος εἰς «Ἑλληνικά» 14, σ. 92 (Δ. Πάλλας).

12. Τὰ ἀνατολικά μέρη κατεστράφησαν κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνεύθυνον ἔρευναν τοῦ μνημείου, θεωρηθέντων τῶν τοίχων τοῦ βυζαντινοῦ ναυδρίου ὡς μεταγενεστέρως κατασκευῆς πρὸς ἐναπόθεσιν λίθων (!) («Φιλιατρά Ε. ἀν. σ. 8»).

13. Βλ. ἀνωτ. σ. 123.

Δέκα τορνήσια εὐρεθέντα εἰς τὴν ἐπίχλωσιν τοῦ ἐν λόγῳ ναυδρίου μαρτυροῦν ὅτι ἡ ζωὴ εἰς τὴν περιοχὴν ἦτο ζωηροτέρα πῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φραγκοκρατίας. Τὰ ἐρείπια τοῦ μεταγενεστέρου τούτου ναυδρίου μετὰ τὴν σχεδίασιν καὶ φωτογράφησιν τῶν ἀπεμακρύνθησαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ψηφιδωτοῦ καὶ τοῦ τέμπλου τοῦ βήματος.

Τὸ Βαλανεῖον. Τὸ Βαλανεῖον κεῖται περὶ τὰ 100 μ. νοτίως τῆς βασιλικῆς ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ τοῦ Δ. Σουρέτη ὑπὸ πυκνὴν συστάδα μεγάλων πρίνων καὶ σχίνων. Τούτου ἐπεσημάνθησαν ἐπιπολαιῶς τοῖχοι τινὲς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του μέχρι μήκους ±15.00 μ. Μεταξὺ τῶν χώρων του ἀγνωρίσιμοι εἶναι μία δεξαμενὴ πλ. ±2.00 μ. καὶ νοτιώτερον αὐτῆς ἀψιδωτὸς θάλαμος (πιθανῶς ἀποδυτήριον ἢ frigidarium). Ἐπὶ τῇ βάσει λεπτομερειῶν τῆς τοιχοδομίας τοῦ βαλανείου τοῦτο χρονολογεῖται πιθανῶς εἰς τὸν 4ον αἰῶνα ἢ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος.

*

ΕΡΕΪΠΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥ

Ἀριστερὰ τῆς ἐκ Φιλιατρῶν ὁδοῦ πρὸς τὴν Χριστιάνου, ὅπου ἡ γνωστὴ μεγαλοπρεπὴς βυζαντινὴ ἐκκλησία, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸ τῆς Χριστιάνου, οἱ χωρικοὶ ἀπηλευθέρωσαν ἀτελῶς τὰ ἐρείπια ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἐξ ὧν δύνатаί τις νὰ κρίνη, ταῦτα ἀνήκουν εἰς τύπον μονοκλίτου σταυρικῆς τρουλλωτῆς ἐκκλησίας μὲ νάρθηκα προέχοντα ἐκατέρωθεν τοῦ δυτικοῦ σκέλους. Τὸ βόρειον σκέλος φαίνεται μὴ ἐπικοινωνοῦν μετὰ τοῦ κλίτους. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων ἀνεῦρον σιδηροῦν σταυρὸν, ὅστις διατηρεῖ εἰς τὴν ἀκωκὴν αὐτοῦ μάζαν μολύβδου, ἐγχυθέντος πρὸς στήριξιν τοῦ σταυροῦ κατὰ τὴν ἔμπηξιν του εἰς τὸν τροδύλλον τοῦ ναυδρίου. Τὸν σταυρὸν μετέφερα προσωρινῶς εἰς τὸ Μουσεῖον Κορίνθου. Τὸ μνημεῖον ἀνάγεται εἰς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους, θὰ εἶναι δὲ χρήσιμος ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ, σχεδίασις καὶ φωτογραφίσις του.

ΔΗΜ. ΠΑΛΛΑΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΗΛΕΙΑΣ - ΑΧΑΪΑΣ

Ὀ λ υ μ π ί α

Εἰς τὸν χώρον τῆς κεντρικῆς αἰθούσης τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν νέου Μουσείου Ὀλυμπίας, πρὶν καλυφθῆ οὗτος διὰ μπετόν, ἠνοιξαμεν καθ' ὄλον τὸ μήκος τῆς δύο παραλλήλους τάφρους